

Om de eenheid en heilheid

van de

kerk

**Rapport
voor de Generale Synode van de
Nederlandse Hervormde Kerk**

16 maart 2001

Hoofdstuk 1. Gemeenschappelijk hervormd-zijn

Het behoort tot het proces van de vereniging van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, dat de leden van deze kerken niet alleen vooruitkijken naar het moment van de eenwording, maar ook omkijken naar het verleden. Er bestaat een toenemende aandacht voor de eigenheid van de kerken. In de Nederlandse Hervormde Kerk uit zich dit bijvoorbeeld in de vraagstelling wat 'hervormd-zijn' inhoudt. Wat is de grondtoon in het hervormde kerkelijke leven en wat houdt de hervormde kerk bijeen? Het zijn vragen die gesteld worden om helderheid te krijgen over een erfenis die meegaat in de verenigde kerk. Soms komt deze aandacht echter ook voort uit een verlangen om dit hervormd kerk zijn te bewaren buiten de verenigde kerk om.

De Nederlandse Hervormde Kerk is vanaf haar oorsprong een geloofsgemeenschap die wilde leven uit een gemeenschappelijke bron. De kerk heeft altijd ook gewild om met een gemeenschappelijk getuigenis in deze wereld te staan. Toch worstelt zij al meer dan vier eeuwen met haar eenheid en verscheidenheid en is ze steeds een pluriforme kerk geweest met elkaar soms bestrijdende richtingen. Gaandeweg is een kerkmodel ontstaan waarin het mogelijk bleek om zowel de eenheid te bewaren en gemeenschappelijk kerk te zijn, als om ruimte te geven aan de diversiteit. Dit door de geschiedenis gestempeld 'hervormd denken' heeft vorm gekregen in een kerkorde die de gemeenten hecht bijeenhoudt, maar ook de ruimte verschaft voor een eigen invulling van het geloof en belijden. In deze geschiedenis van een soms spanningsvolle diversiteit, is de kerkorde gaandeweg belangrijker geworden. Zij waarborgt immers deze eenheid en schept ruimte voor de verscheidenheid. Dit wil niet zeggen dat in de praktijk van het kerkelijk leven het samenleven soepel verloopt. Geregeld lopen de spanningen tussen de modaliteiten of tussen naburige gemeenten en tussen kerkleden zo hoog op, dat het lijkt alsof alleen een kerkordelijke scheids-rechter of saam-binder de kerk en haar gemeenten nog bijeen kan houden.

In de Nederlandse Hervormde Kerk zijn er onder haar leden zoveel verschillen in geloofsstijl, geloofsinhoud, maar ook in levensstijl, liturgie en cultureel-maatschappelijke achtergrond, dat het bij een intensief gesprek van hart tot hart, vaak moeilijk blijkt om tot wezenlijke ontmoeting te komen. Soms verwonden we elkaar door de verwoording van wat we geloven of door onze manier van leven. Geregeld is de persoonlijke opstelling in ethische kwesties een struikelblok voor een gemeenschappelijk stellingname. Soms zijn we door elkaar zo verbijsterd, dat elke neiging om verder te spreken ons ontvalt. Waarom zou je in zulke gevallen toch doorgaan? Wat hebben we met elkaar?

De situatie van samenleven, van elkaar ontwijken of negeren, van elkaar bestrijden of omhelzen, van elkaar mogen en elkaar ergeren, van gemeenschap en scheiding duurt al vele decennia lang en heeft zijn wortels in een ver verleden. We zijn daarmee vertrouwd geworden. We hebben vaak van onze ouders de methode van vasthouden en ontwijken meegekregen om met de verscheidenheid om te kunnen gaan. Vaak is er een soort hervormde 'soevereiniteit in eigen kring' ontstaan. We weten van het bestaan van andere hervormden, maar die leven 'ver weg' in een andere gemeente en in andere circuits. Hoogst zelden gaan we bij elkaar op bezoek. Het kerkenpad leidt meestal naar een gelijkgestemde gemeente.

Door het Samen op Weg-proces wordt dit ingeslepen patroon op veel plaatsen verstoord. De 'ander' komt ons opeens zeer na. Op plaatsen, waar men al jarenlang de enige hervormde gemeente was en men vertrouwd was met de kerkelijke eigenheid, staat de 'verre' broeder en zuster opeens op de stoep. Nu we binnen afzienbare tijd met hen één kerk zullen vormen, worden we door gereformeerden en lutheranen, met wie we ons nooit bemoeiden, aangesproken op ons geloof. Nooit eerder had een hervormde buurgemeente ons zo

benaderd. Geen wonder dat vanaf dat moment vooral ook de vraag naar de eigenheid, de eigen stijl en continuïteit op tafel ligt. In de ontmoeting met een Samen op Weg-partner wordt duidelijk hoe hervormden in verleden en heden over elkaar gedacht en gesproken hebben. De vraag mag gesteld worden of we elkaar werkelijk kennen en willen kennen. Of met andere woorden: zien we elkaar als bedreiging of als een gave en een mogelijkheid om geestelijk verrijkt te worden? De emoties in de Nederlandse Hervormde Kerk om Samen op Weg hebben met de dichtbij gekomen zijnde gereformeerden en lutheranen te maken, maar misschien nog wel meer met de door ons ontlopen hervormden. Wanneer door een gemeente de ander niet meer kan worden ontlopen, wordt zij uitgedaagd om zich rekenschap te geven van haar eigenheid en haar wens die niet te veranderen. De vraag of er ruimte is voor andere uitingen en vormen wordt door het verenigingsproces intenser. Sommige gemeenten zien geen andere weg om zich tegen de andere stijl van gereformeerden én hervormden te beschermen, dan door de wens te uiten zich los te maken uit die brede kerkelijke gemeenschap.

Samen op Weg is de katalysator van het gebrek aan contact dat de hervormden de jaren door soms met elkaar gehad hebben. Weliswaar worden de diversiteit van en de pluriformiteit in de hervormde kerk in het algemeen gezien als een specifiek kenmerk van deze kerk, maar iedere waarnemer kan ook bespeuren hoe zeer deze elementen het kerkelijk leven vaak hebben verlamd. De pluriformiteit leidde er vaak toe om zich in de eigen sfeer en groep op te sluiten en vooral de fouten van de ander te zien en de eigen zwakheden te vergeten. Het verdrietige van deze situatie is dat gemeenten zich door elkaar niet meer voelen gestimuleerd of uitgedaagd. Het samen-kerk-zijn leidt in zulke gevallen niet meer tot correctie van eenzijdigheden of tot activering van nieuwe vormen van kerk zijn. We profiteren te weinig van elkaars rijkdommen en verworvenheden en leren daarmee ook niet van elkaars falen. Wat de een door schade en schande is kwijtgeraakt of heeft verworven, moet de ander op een bepaald moment ook weer doormaken.

Wat sommigen al jaren in de eigen kerk als onrecht, pijn of dwaling ervaren hebben, wordt in de huidige tijd soms op het conto van de SOW-partner of het verenigingsproces gezet. In feite krijgen we in de laatste fase van het Samen op Weg-proces het gebrek aan geloofsgesprek en diepe geestelijke verbondenheid in de hervormde kerk verlaat op de agenda. Wat de kerk op dit moment bedreigt is niet alleen de uitdaging van buiten (de secularisatie), maar zeker ook de uitholling van binnen uit: de onverschilligheid, het isolationisme, het eigen gelijk, de ideeën van kerkscheuring én het defaitisme. Het is zaak dat we elkaar daarop aanspreken. Zowel de synode en haar moderamen, als ook de classicale vergaderingen en de kerkenraden – maar zeker ook de gemeenteleden hebben de opdracht deze bedreigingen te weerstaan en de samenhang van het kerkelijk leven te bevorderen.

Verscheidenheid en breuken in de kerk kunnen te maken hebben met een gemakkelijke aanpassing aan de cultuur en het maatschappelijk leven. Het evangelie van het kruis is soms ook voor een christen dwaasheid en voor de kerk ergerniswekkend. Als we weet hebben van de rechtvaardiging van de goddeloze, verwondert het niet dat juist in de kerk deze 'goddeloosheid' zich soms in kerkelijke vormen en woorden openbaart. Is het niet opvallend dat in het Apostolicum direct na de belijdenis van de 'algemene christelijke kerk' en 'de gemeenschap der heiligen', de belijdenis van de vergeving der zonden staat.

De pluriformiteit van onze kerk heeft echter ook een geestelijke, culturele en maatschappelijke achtergrond. Ieder kerklid is ten aanzien van zijn/haar wijze van christen-zijn voor een deel ook bepaald door de eigen achtergrond. Een Javan is een andersoortig christen dan een Nederlandse Hervormde. Datgene wat ieder erkent voor christenen uit andere culturen, wordt soms echter slechts schoorvoetend als een realiteit aanvaard voor onze eigen maatschappij met een veelheid aan culturen en subculturen. De verscheidenheid van de mensen, de verschillende afkomst, het geworteld zijn in diverse subculturen, maakt het echter onmogelijk dat één bepaalde kerkvorm of één soort prediking en liturgie de gehele kerkelijke bevolking

zou kunnen bedienen. De ene Nederlander is meer beïnvloed door de verandering van de cultuur dan de ander. Wij zijn ook totaal andere mensen dan onze voorouders van vijf eeuwen geleden. O.a. de secularisatie, het individualisme, het materialisme hebben ons tot in het hart veranderd. Als dit – uiteraard - grote gevolgen heeft voor onze geloofsbeleving, zal dit het ook hebben voor de inhoud en de vorm van het kerkelijk leven. De huidige Nederlandse bevolking is zeer divers geworden en het leven in meervoud, maakt eenduidigheid en eenvormigheid onmogelijk. Wij kunnen niet meer verwachten dat iedereen in Nederland op dezelfde wijze christen is als wij.

De pluriformiteit is daarom niet alleen een negatief gegeven. Het maakt ons weliswaar soms onzeker, maar we ontkomen er niet aan ons hiervan rekenschap te geven en de diverse werkelijkheid in de praktijk van het kerkelijk leven te erkennen. Het is een droom om te denken dat één modaliteit in staat zou zijn ieder aan te spreken. Bij alle pijn en moeite die het bestaan van de verschillende modaliteiten met zich meebrengt, hebben wij in de Nederlandse Hervormde Kerk daarvan ook de waarde leren zien. Zo kunnen bijvoorbeeld de verschillende accenten die verschillende wijkgemeenten in de stad leggen (als die van een pastorale, een diaconale of een missionaire gemeente) van grote waarde zijn en specifieke groepen in de stad aanspreken. De verscheidenheid in de kerk is een gegeven, maar roept aan de andere kant elke gemeente op om ernst te maken met de eigen identiteit en die in te brengen in het gemeenschappelijk geloofsgesprek.

In de dualiteit van eenheid en pluriformiteit blijft de vraag naar de samenhang van de Nederlandse Hervormde Kerk in elke generatie actueel. Op grond waarvan zijn de hervormden de eeuwen door bij elkaar gebleven? In feite is dit bij elkaar blijven – soms door diepe crises heen – reeds een antwoord. Daarmee spreken de leden van kerk immers uit, dat zij – hoewel zij ten diepste niet zelf voor deze kerk gekozen en hun mede-hervormden niet uitgekozen hebben - door de Heer zelf aan elkaar zijn gegeven. Door de verkiezing en roeping van God zijn wij samen kerk. Omdat Hij ons – als zulke verschillende hervormden - bijeenvergaderd en bij elkaar gehouden heeft, is dit feit reeds genoeg om bij elkaar te blijven en met elkaar samen verder te gaan. Het feit dat deze grote variëteit aan hervormden in deze brede kerk leeft, wil in feite ook zeggen dat zij bij elkaar niet zulke kerkscheidende aspecten zien, dat zij elkaar zouden moeten loslaten. Bij alle verschillen – hoe diep soms ook – kunnen en willen zij niet buiten elkaar. De een beroept zich daarbij op de gereformeerde grondslag, de ander op de ruimte die we elkaar gunnen.

Dit betekent dus niet dat het bijeenblijven van de Nederlandse Hervormde Kerk met name een historische en gevoelsmatige achtergrond heeft. De kerk heeft zich namelijk uitgesproken over haar wezen en belijden. Het is in 1951 als een historisch en geestelijk hoogtepunt beleefd, dat de hervormde kerk uitsprak niet een godsdienstig genootschap te willen zijn, maar een Christus belijdende geloofsgemeenschap. De kerkorde spreekt over de grondslag, het belijden en de roeping van de kerk duidelijke taal. In diezelfde geest is het ook duidelijke taal wat de verenigde kerk over de basis van haar kerkzijn zegt. De artikelen VIII en X van de hervormde kerkorde zijn niet voor niets beroemd (en misschien soms ook wel eens berucht) geworden. Hierop kunnen de leden van de kerk elkaar namelijk gedurig aanspreken. Het is de basis en de richting van het kerkzijn. In die weg bewegen we ons als kerk. Daarop wijzen we elkaar en daarmee corrigeren we elkaar. Daarmee hebben wij de basis van ons altijd durende gesprek aangeduid. Als het in de kerk vaak niet tot een gesprek komt, ligt dit niet zozeer aan deze basis, maar aan onze onmacht of onze onwil om dit gesprek blijvend te voeren.

Het is reeds door velen gezegd en het is goed om het ook nu te herhalen. In de wijze waarop de Nederlandse Hervormde Kerk haar basis en richting in de artikelen VIII en X verwoordt heeft, is de spanning te proeven tussen verschillende opvattingen van kerk zijn. De kerk beoogde een samenhang tussen apostolaat en belijden. Onopgeefbaar is de belijdenis van de kerk dat zij niet voor zichzelf en haar eigen doeleinden kerk is, maar dat zij er voor de wereld is

en dat zij de wereld waarin zij verkeert iets te zeggen heeft en iets wil laten zien van het Koninkrijk van God. In deze wending naar mens en maatschappij is de belijdenis van de kerk – de richting van haar verkondiging en handelen - niet alleen achtergrond (een formele grondwet/ statuut), maar vooral richtinggevend voor het rechte spreken en handelen.

In de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk is te constateren dat deze wijze van belijdend en missionair kerk-zijn tot grote innerlijke spanningen kan leiden. In de praktijk bleek vaak dat de kerkorde niet zo'n samenbindende functie had als aanvankelijk gehoopt was. Vaak is in het kerkelijk leven uiteengevallen wat voor de opstellers van de kerkorde in de jaren veertig in één perspectief gezien werd: het maatschappelijk engagement (kerstening, de maatschappelijke acties, soms met verwaarlozing van de communicatie van het evangelie) en het actueel functioneren van de belijdenis (confessionalisme met soms verwaarlozing van de apostolaire roeping). Op geregelde tijden werd echter ook in de afgelopen decennia duidelijk dat ondanks de grote tegenstellingen binnen de kerk, deze pluriforme hervormde kerk door haar breedte, diepte en wijdte iets kon laten zien van de rijkdom van het evangelie en dat zij de mogelijkheid heeft om een dienende en sprekende kerk te zijn. Ook daarom hebben de vleugels in de kerk elkaar nodig. Het gaat in het huidige kerk-zijn om vier kernbegrippen die niet van elkaar los gepeld dienen te worden. Slechts als viertal zullen ze ons behoeden voor eenzijdigheid en versmalling van de roeping van de kerk: missionaire dienst (apostolaat), belijden, bevinding (spiritualiteit) en eenheid (oecumene).

In de heelheid van de kerk is ieder gemeentelid geroepen om volgens de kerkorde te zoeken naar eenheid en deze te bewaren. Veel zou gewonnen zijn als hervormd-zijn zou betekenen dat er durf en moed is om datgene wat je dierbaar is beschikbaar te stellen voor de ander. We delen met elkaar de ervaring van een reeds decennialang voortdurende afkalving van het kerkelijke leven, maar niet die van het gemeenschappelijke gevoel in een zelfde crisis te verkeren. Toch heeft iedere hervormde in feite te maken met dezelfde verlegenheden en is hij of zij even afhankelijk van het vernieuwend werk van de Geest en de bijstand van elkaar. De kerken kunnen zich een voortgaande scheiding of een langer gescheiden optrekken niet meer veroorloven. Onze tijd vraagt om een gemeenschappelijk commitment en een gemeenschappelijke passie voor het evangelie van Jezus Christus.

Op grond van het voorafgaande stellen wij in dit rapport voor de Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk noodgedwongen ook de vraag aan de orde wat kerkordelijk gezien de eenheid van de kerk inhoudt en hoe de verhouding is tussen de plaatselijke gemeente en de kerk. In bepaalde gemeenten van de kerk is namelijk grote onrust ontstaan over de voortgang van het Samen op Weg proces, over de vraag of de eigen identiteit in de verenigde kerk gehandhaafd kan blijven en zelfs over de vraag of een hervormde gemeente kan voortbestaan buiten het verband van de Nederlandse Hervormde Kerk of in de toekomst straks buiten het verband van de Verenigde Kerk. Op al deze vragen gaat dit rapport in.

In hoofdstuk twee komt uitvoerig aan de orde hoe de identiteit en kerkordelijke status van de hervormde gemeenten binnen de Verenigde Kerk zijn gewaarborgd. In de hoofdstukken drie en vier is de vraag aan de orde of het mogelijk is om als hervormde gemeente buiten de Verenigde Kerk te blijven. Bij sommigen in onze kerk leeft de gedachte dat, wanneer een gemeente niet mee wil gaan met de vereniging zij zich als gemeente hieraan kan onttrekken. 'Een gemeente kan daarover toch uiteindelijk zelfstandig beslissen? Door een besluit van de kerkenraad, of van de gemeentevergadering, of van beide?', zo is de gedachte. Deze gedachte wordt versterkt door het gegeven dat er voorbeelden zijn van plaatselijke 'afgescheiden' kerken die zich van een synodebesluit hebben gedistantieerd en zich aan het kerkverband hebben onttrokken, en waarbij hun door de rechter de goederen van de gemeente zijn toegewezen. De conclusie van dit rapport is dat een hervormde gemeente niet zelfstandig kan voortbestaan buiten het geheel van de landelijke kerk en zich aan het proces van vereniging, als de kerk daartoe besluit, niet kan onttrekken.

Dit rapport probeert zowel de confessionele als kerkordelijke aspecten van het hervormd - en straks verenigd - kerkzijn te belichten. In de Nederlandse Hervormde Kerk staat zorgvuldig kerkordelijk handelen niet tegenover pastorale bewogenheid. In de kerkorde is gepoogd om de eenheid en diversiteit te waarborgen. Als in dit rapport ook op grenzen gewezen wordt, is dit hiermee niet in tegenspraak. De verscheidenheid in de Nederlandse Hervormde Kerk is alleen te handhaven als ook de eenheid gezocht wordt en de samenhang van de kerk bewaard blijft. De kerk en de gemeenten zijn op dit vlak vooral gediend met duidelijkheid. Die poogt dit rapport te geven.

Hoofdstuk 2. De gewaarborgde identiteit van de gemeente

In het afgelopen decennium stond het Samen op Weg-proces voor een groot aantal hervormde gemeenten in het teken van de vraag hoe binnen een mogelijke verenigde kerk de identiteit en kerkordelijke status van de hervormde gemeenten gewaarborgd zouden zijn. Er bestond en bestaat twijfel over de confessionele grondslag van de verenigde kerk, maar ook over de mogelijkheid om binnen een verenigde kerk – die men niet gewild heeft – de eigenheid te kunnen handhaven in liturgie en prediking, inrichting van het kerkelijk leven en de naleving van de regels voor het christelijk leven. Zelfs werd geregeld de vraag aan de orde gesteld of een hervormde gemeente kan voortbestaan buiten de Nederlandse Hervormde Kerk en in de toekomst buiten het verband van de Verenigde Kerk. Ook in de gezamenlijke vergadering van synoden is in de afgelopen jaren over deze vragen zeer veel en zeer intensief gediscussieerd.

De hervormde synode en ook de triosynode hebben steeds grote aandacht voor deze problematiek gehad en hebben gepoogd om binnen de overeengekomen afspraken ten aanzien van de toekomstige verenigde kerk, ruimte te scheppen voor die leden van de kerk, die zich in dit opzicht bezwaard weten. Vele bepalingen in de kerkorde en de ordinanties van de verenigde kerk komen voort uit de verantwoordelijkheid die de generale synode en ook de triosynode voelt voor deze gemeenten en gemeenteleden. Zelfs toen deze kerkorde reeds (met uitzondering van de naam) was 'vastgesteld', heeft de synode op 21 maart 1998 besloten om hen nog eenmaal de gelegenheid te geven om met voorstellen te komen. Daarbij dienden de eventuele nieuwe voorstellen binnen het kader van de behandeling van de ontwerpordinanties te vallen. In een ultieme poging om nogmaals en met nog meer zekerheden de identiteit en kerkordelijke status van de desbetreffende (wijk) gemeenten binnen de verenigde kerk te waarborgen, werd deze mogelijkheid gegeven. De synode hechtte eraan om het vertrouwen te versterken en te winnen van hen die zich bezwaard gevoelen.

Op 21 maart 1998 bepaalde de generale synode dat de voorstellen die door de 'bezwaarden' gedaan zouden worden erop gericht dienden te zijn om aan hen een duidelijke plaats in de verenigde kerk te geven. Daarbij kon gebruik gemaakt worden van de mogelijkheden in de ontwerp-ordinanties om:

- a. de bijzondere verbondenheid met de belijdenisgeschriften van de gereformeerde traditie tot uitdrukking te brengen,
- b. binnen het gezamenlijk kerk-zijn eigen vormen van kerkelijk leven mogelijk te maken,
- c. waarborgen te scheppen zoals die voor de evangelisch-lutherse gemeenten, ook omwille van de historische continuïteit van het eigen erfgoed, geformuleerd zijn.

Aan de uitnodiging om te reageren is in ruime mate gevolg gegeven en op 3 december 1999 kon de generale synode de verschillende voorstellen bespreken. Daarbij heeft de synode uitgesproken:

1. dat de kerk zowel in de vereniging van kerken als in de vormgeving van de eigen identiteit gericht dient te zijn op de toekomst, haar apostolaire roeping in de samenleving en de opbouw van de gemeenten;
2. dat binnen de verenigde kerk in het kader van de in artikel I van de kerkorde verwoorde plaats van het belijden en het nader uitgelegde in ordinantie 1, ruimte bestaat voor een bijzondere band met het gereformeerde belijden.

De synode besloot dat verschillende voorstellen nader onderzocht zouden moeten worden en heeft ze daartoe met nadruk aanbevolen aan de Werkgroep Kerkorde om ze te verwerken in de voorstellen voor de definitieve besluitvorming terzake van de kerkorde, de ordinanties en de overgangsbepalingen.

De triosynode heeft op 28 januari 2000 ingestemd met de voorgestelde werkwijze. Zij besloot nader te laten onderzoeken of de bijzondere verbondenheid met het gereformeerde belijden ook voor een ringverband mogelijk kan worden gemaakt. Daarbij dienen ook de voorstellen voor een eigen proponentsformule, speciale subclasses en een adviesorgaan voor het gereformeerd belijden nader te worden uitgewerkt.

Een terugkerend element in de discussie in de synodevergaderingen is de poging om het gesprek gaande te houden tussen hen, bij wie het de diepste intentie is om het SoW-proces zo spoedig mogelijk in de vereniging van de drie kerken te zien afgerond, en die kerkleden die grote moeite blijven houden met dit proces. Gaandeweg de discussie van de afgelopen jaren leek het zo te zijn dat velen van hen die bezwaren hadden tegen het verenigingsproces, hebben ingezien en aanvaard dat het proces van eenwording onomkeerbaar is, zodat zij nu meer nadruk leggen op het versterken van een eigen gewaarborgde plaats binnen de verenigde kerk. Uit de discussies is ook duidelijk geworden dat in de volle breedte van de kerk gezocht wordt naar wegen om zowel elkaar vast te houden als ook recht te doen aan de standpunten van de verschillende groepen.

Met het besluit van de triosynode van 28 januari 2000 is er een uiterste stap gezet in het langdurig proces van zoeken naar een kerkstructuur, waarin structureel en met waarborgen rekening gehouden wordt met de volle breedte van de kerk. Er is de synode alles aan gelegen dat de plaats voor de bezwaarden in de kerkorde voor de Verenigde Kerk inderdaad gegarandeerd is. De jarenlange besprekingen hebben erin geresulteerd dat er zo'n kerkorde is gekomen.

In het navolgende wordt aan de hand van de kerkorde van de verenigde kerk aangegeven waarom dit met recht in de synode gesteld kon worden. Tevens nemen wij daarbij op datgene wat door de triosynode aan de Werkgroep kerkorde ter verdere formulering in de ordinanties is voorgelegd. Daarmee wordt duidelijk hoe er in de toekomstige verenigde kerk voluit de mogelijkheid is om als hervormde gemeente te (blijven) functioneren.

Het gereformeerd belijden

In de kerkorde van de verenigde kerk en in de ordinanties (waarover reeds geconsidereerd is) wordt vastgelegd, dat gemeenten in hun prediking, liturgie en gemeente-zijn kunnen leven naar de visie zoals die in de gereformeerde belijdenisgeschriften is verwoord. Er is geen grond aanwezig voor de gedachte dat aan het leven naar klassiek-gereformeerde overtuiging binnen het gemeenschappelijk kerk-zijn de ruimte zou worden ontzegd als de vereniging een feit is geworden. In de grondleggende artikelen van de kerkorde (zie artikel II-2) wordt een blijvende eigenheid van de gemeenten uitgesproken.

In artikel I van de kerkorde wordt uitdrukkelijk de gemeenschap met het gereformeerde belijden voor de gehele kerk uitgesproken. Daarbij spreekt de kerk uit dat haar belijden geschiedt in gemeenschap met de belijdenis van het voorgeslacht, waarbij nadrukkelijk de gehele reformatische traditie genoemd wordt: zowel luthers als gereformeerd. Het rechte verstaan van het Woord van God in deze tijd kan niet geschieden buiten de belijdende traditie waarin wij staan. Nadrukkelijk wordt gesteld dat 'de hervormde gemeenten en de gereformeerde kerken zich in het bijzonder verbonden weten met de belijdenisgeschriften van de gereformeerde traditie'. Ook wordt vastgelegd dat 'de kerk deze bijzondere verbondenheid van de (wijk-) gemeenten erkent en respecteert' (ord. 1-2-1, 2).

'In het belijden van de kerk zijn de gemeenten verbonden met de belijdenis van het voorgeslacht, waarbij de hervormde gemeenten en de gereformeerde kerken zich in het bijzonder verbonden weten met de belijdenisgeschriften van de gereformeerde traditie en de evangelisch-lutherse gemeenten in het bijzonder met de belijdenisgeschriften van de lutherse traditie.

De kerk erkent en respecteert deze bijzondere verbondenheid van de gemeenten.'

Evenals in de hervormde kerkorde, wordt in de kerkorde van de verenigde kerk gesteld dat

deze kerk een kerk is, die samengebonden is door het leven uit Gods genade en die in gehoorzaamheid aan de Heilige Schrift als enige bron en norm van de kerkelijke verkondiging en dienst, de drie-enige God belijdt. Het belijden van de kerk geschiedt in gemeenschap met het voorgeslacht, waarbij naar drie richtingen wordt gewezen: de algemene christelijke kerk, de lutherse traditie en de gereformeerde traditie.

In artikel I-4 staan in dat kader de specifieke belijdenisgeschriften van de kerk genoemd. Naast de belijdenissen van de Oude Kerk staan daar twee confessies vanuit de lutherse traditie (de onveranderde Augsburgse confessie en de Catechismus van Luther) en vier gereformeerde belijdenisgeschriften (naast de drie formulieren van enigheid wordt net als in de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk de Catechismus van Genève genoemd).

Het belijden van de kerk houdt echter niet op in de 17e eeuw. Telkens opnieuw wordt de kerk geroepen getuigenis af te leggen in steeds veranderende omstandigheden en vragen. Dit komt in de artikelen I-5 en I-6 aan de orde. De kerk erkent de betekenis van de Barmer Thesen voor het belijden waartoe de kerk ook nu geroepen is. Daarnaast erkent de kerk met de Konkordie van Leuvenberg dat de lutherse en gereformeerde tradities door een gemeenschappelijk verstaan van het evangelie bijeenkomen. Tevens wordt uitgesproken dat de kerk in haar vieren, spreken en handelen telkens opnieuw Jezus Christus als Heer en Verlosser belijdt.

Binnen dit gemeenschappelijk belijdend kader erkennen en respecteren de gemeenten elkaar in hun bijzondere verbondenheid aan een bepaalde traditie van het belijden. Dit gezegd hebbend, is het nagenoeg vanzelfsprekend dat vervolgens in de ordinanties een groot aantal bepalingen opgenomen is om het gemeenten mogelijk te maken binnen het gemeenschappelijk belijden het gemeentelven naar de 'eigen' traditie (gereformeerd of luthers) in te richten en daarbij aan de eigen identiteit gestalte te geven.

De gemeente (kerkenraad) bepaalt de eigen vormen van identiteit

Om deze eigen traditie zeker te stellen heeft in de nieuwe kerkorde een kerkenraad van een hervormde of 'verenigde' gemeente zeker niet minder bevoegdheden en mogelijkheden om gestalte te geven aan de door de gemeente gewenste vorm van gemeente-zijn dan nu in de Nederlandse Hervormde Kerk gebruikelijk is. Datgene wat in de loop der jaren in de Hervormde Kerk gegroeid is – en waaraan in de plaatselijke gemeenten gestalte is gegeven - krijgt in de kerkorde van de verenigde kerk een duidelijke verankering. Hieronder geven wij hiervan voorbeelden.

Niemand anders dan de (kerkenraad van een) gemeente bepaalt zelf

- of de gemeente de aanduiding 'hervormde gemeente' wil (blijven) dragen (ord. 2-11-2), dan wel als protestantse gemeente wil worden aangemerkt (ord. 2-12-5);
- of de gemeente een samenwerking of federatie aangaat met een andere gemeente van de verenigde kerk, dan wel daarmee tot vereniging wil komen (resp. ord. 2-11-5 en ord. 2-12-2);
- of de verkiezing van de predikanten in een gemeente met meer dan 200 stemgerechtigde leden geschiedt door de kerkenraad (ord. 3-7-7) dan wel door de stemgerechtigde leden van de gemeente zelf (ord. 3-7-5);
- of doopleden bij de doop van hun kind de doopvragen mogen beantwoorden (ord. 4-6-8);
- of alleen belijdende leden of ook doopleden worden genodigd tot het Avondmaal (ord. 7-2-2);
- of behalve de belijdende leden ook de doopleden aan de verkiezing van ambtsdragers mogen deelnemen en gekozen kunnen worden (ord. 3-2-3). Indien de kerkenraad beslist dat doopleden gekozen kunnen worden, zullen zij voorafgaande aan de bevestiging onder de belijdende leden opgenomen dienen te worden (ord. 9-5-4). In de verenigde kerk kunnen geen doopleden in het ambt staan;

- of in de gemeente andere levensverbintenissen dan het huwelijk als een verbond van liefde en trouw voor Gods aangezicht in een kerkdienst kunnen worden gezegend en eventueel worden ingeschreven in het trouwboek van de gemeente (ord. 5-3-9). De mogelijkheid tot zegening van dergelijke levensverbintenissen staat in een gemeente niet open als de kerkenraad een dergelijke zegening afwijst.

Voor de identiteit van de gemeente is het van nog meer belang dat de *kerkenraad van de gemeente* (volgens ord. 4-5-1) in de volgende zaken de beslissingen neemt:

- de zorg voor de dienst van Woord en sacramenten (en dus ook het recht om te bepalen wie als gastpredikanten in de kerkdiensten voorgaan);
- het leiding geven aan de opbouw van de gemeente in de wereld;
- het vaststellen van het beleidsplan terzake van het leven en werken van de gemeente;
- het opzicht over de leden van de gemeente voorzover hem dat door de orde der kerk is opgedragen;
- het bevorderen ter plaatse van de gemeenschap der kerken;
- de in de kerkdiensten te volgen orde van de eredienst vast te stellen (ord. 5-1-3), waarbij men gebruik maakt van door de kerk aangereikte bijbelvertalingen, psalm- en gezangboeken en orden van dienst (ord. 5-8) Daartoe behoren uiteraard ook de klassieke vertalingen en berijmingen en liturgische formulieren;
- het pastoraat rondom de bediening van doop en avondmaal (ord. 6 en ord. 7).

De kerkenraad heeft de verantwoordelijkheid

- dat de gemeenteleden hun gaven inzetten in de missionaire, diaconale en pastorale arbeid van de gemeente en dat de gemeenteleden daarin worden toegerust (ord. 8-1-3);
- voor de vorming en toerusting, de catechese en het jeugdwerk van de gemeente (ord. 9-1-1);
- de begroting en de rekening vast te stellen van de financiële zaken van de gemeente, zowel ten aanzien van het beheer van de kerkrentmeesters als van de diakenen (ord. 11-5-4 en ord. 11-6-3), waarbij het door de kerkenraad zelf opgestelde beleidsplan een belangrijke rol speelt (ord. 4-6-6, ord. 11-1-6 en ord. 11-2-4).

Van al deze taken geldt

- dat de ruimte voor de gemeenten om zich daarbij in het bijzonder te richten op het gereformeerde belijden is verwoord en vastgelegd in ordinantie 1-2;
- dat de kerk deze bijzondere verbondenheid ook blijvend erkent en respecteert.

Door de mogelijkheid een ringverband / sub-classis te vormen kan de gemeente ook in een tijd van een predikantsvacature worden bijgestaan door een consulent die in de visie van de gemeente past.

Uit deze opsomming blijkt dat de toekomstige verenigde kerk een presbyteriale-synodale kerkstructuur kent, waarin aan de presbyteriale verantwoordelijkheid (dat wil zeggen: de eigen verantwoordelijkheid van de kerkenraad) het volle gewicht is gegeven.

De identiteit van een (wijk)gemeente

Het mag inmiddels bekend worden geacht, maar toch is het noodzakelijk om het hier nogmaals te onderstrepen, dat geen enkele gemeente gedwongen wordt zich te verenigen met een evangelisch-lutherse gemeente of een gereformeerde kerk. Hierboven werd reeds aangegeven dat de kerkenraad en de gemeente daarin de beslissende stem hebben. Wil een gemeente op het moment van de vereniging van de drie kerken niet samengaan met een andere gemeente en binnen de verenigde kerk hervormde gemeente blijven heten, dan is dit mogelijk. Pregnant gezegd: 'Samen op Weg gaan' in de zin van 'behoren tot één

verenigde kerk', kan betekenen dat in een bepaalde plaats de hervormde en lutherse gemeenten en de gereformeerde kerk blijven bestaan. Vergeleken met de huidige situatie in de hervormde kerk verandert er in het kerkelijk leven van zo'n hervormde gemeente nauwelijks iets. Het behoren tot de ene verenigde kerk wordt in gemeenten die ervoor kiezen hervormde (wijk)gemeente te blijven, vooral zichtbaar op het niveau van de classis of de centrale gemeente.

In ord. 2-12-6 t/m 8 wordt de mogelijkheid voor een hervormde wijkgemeente om binnen (of zelfs naast) de verenigde gemeente te (blijven) functioneren, nadrukkelijk verwoord. Het zal duidelijk zijn dat hiermee de positie van een wijkgemeente kerkordelijk verankerd is en gecontinueerd zal worden, zolang de gemeente niet een ander besluit neemt. Indien in het beleidsplan van een wijkgemeente duidelijk verwoord is wat de identiteit van deze wijkgemeente is, dan zal deze identiteit in de verenigde kerk ook niet van 'hoger hand' veranderd worden.

Bovenplaatselijke verbanden

In de triosynode van januari 2000 werd besloten dat met het oog op de definitieve vaststelling van de ordinanties door de synode in november 2001 onderzocht dient te worden om een ringverband de mogelijkheid te geven zijn bijzondere verbondenheid met het gereformeerde belijden uit te spreken. Daarbij zal ook nagegaan worden om een verband van gemeenten (een *classicaal ringverband, c.q. sub-classis*) het recht te geven om de classicale vergadering waarbinnen het valt, van advies te dienen, met name in zaken die de inhoud van het belijden van de kerk en de kerkorde raken.

De bedoeling van dit besluit was om aan gemeenten in een bepaalde regio die een bijzondere band met het gereformeerd belijden hebben, de mogelijkheid te geven van bovenplaatselijk contact en overleg. Deze gemeenten behoren tot de reguliere classis van de verenigde kerk en dienen daarin volledig te participeren. Zij behoren immers tot de verenigde kerk en hebben daarin hun plaats en verantwoordelijkheid. Daarnaast kon de synode begrip opbrengen voor de behoefte om binnen deze reguliere kerkelijk verbanden ook ontmoetingen met gelijkgezinden te hebben. Deze kunnen namelijk hun waarde bewijzen voor die gemeenten zelf, alsmede voor de classes waarvan zij deel uitmaken.

Tevens is besloten dat er gezocht dient te worden naar een *overgangsregeling* voor de vorming van de classicale vergadering in de verenigde kerk, op zo'n wijze dat er ruimte en tijd wordt geboden om met de verhoudingen in de verenigde kerk vertrouwd te geraken. Hierbij zou gedacht kunnen worden aan een overgangperiode met een vaste einddatum. Vanaf die (in de overgangsbepalingen vastgelegde) datum behoren dan alle gemeenten van een bepaald ressort tot de (verenigde) classicale vergadering van dat gebied.

De triosynode overwoog ook te komen tot de instelling van een z.g. adviesorgaan voor het gereformeerd belijden. Dit landelijk orgaan – dat werkt onder verantwoordelijkheid van de synode - zou thema's kunnen aandragen voor de generale synode en tevens ook de synode adviseren op specifieke gebieden. Het kan het werk van de kerk bezinnend en kritisch volgen, de uitspraken van de synode bespreken en ook het belijdend gesprek in de kerk tussen de gereformeerde en de lutherse traditie bevorderen. Op die wijze kan ook landelijk de bezinning op en het spreken vanuit het gereformeerd belijden nog weer specifiekier worden gestimuleerd en daaraan worden vorm gegeven. Nader bestudeerd wordt hoe dit adviesorgaan betrokken kan worden bij zaken die het belijden van de kerk raken en bij daarmee samenhangende wijzigingen van de kerkorde van inhoudelijke aard.

De proponenten en het gereformeerd belijden

Om het mogelijk te maken dat men in de uitoefening van het ambt aangesproken wordt op de bijzondere verbondenheid met het gereformeerde belijden, heeft de synode de gedachte overgenomen dat het bij het colloquium mogelijk zou moeten zijn een proponentformule te

beantwoorden waarin deze bijzondere verbondenheid met het gereformeerde belijden uitdrukkelijk wordt genoemd. De Commissie voor kerkordelijke aangelegenheden (KOA) gaf van een dergelijke formulering reeds een voorbeeld:

'Aanvaardt u de roeping tot de openbare prediking van het evangelie, de bediening van de sacramenten en de herderlijke zorg?

Bent u bereid in al het ambtelijk werk te getuigen van het heil in Jezus Christus?

Belooft u daarbij te blijven in de weg van het belijden van de kerk in gemeenschap met de algemene en de reformatorische belijdenisgeschriften van onze kerk

(desgevraagd eventueel toevoegen:

daarbij in het bijzonder verbonden met de belijdenisgeschriften van de gereformeerde traditie;

of: daarbij in het bijzonder verbonden met de belijdenisgeschriften van de lutherse traditie)?

Belooft u zich te houden aan de regels gesteld in de orde van de kerk?'

De specifieke uitoefening van het pastoraat en opzicht

In de ordinanties zijn reeds bepalingen opgenomen die het kerkenraden mogelijk maken om in de gemeente pastoraat te oefenen, alsmede opzicht te houden, in de lijn van het gereformeerd belijden. Daardoor is het voor kerkenraden en gemeenten mogelijk gestalte te geven aan een wijze van kerk-zijn die de klassiek gereformeerde opvattingen het meest nabij komen. In de discussie zijn hiervan voorbeelden genoemd als het primaat van de kinderdoop, de volgorde van doop - belijdenis - avondmaal en ambt; het vasthouden aan het huwelijk als de door God ingestelde vorm van samenleven tussen een man en een vrouw. Dit alles ligt in ord. 1-2-2 impliciet reeds besloten. De synode heeft wel uitgesproken te willen bezien of nadere formuleringen op dit punt gewenst of noodzakelijk zijn.

Conclusie

Onze conclusie is dat in de kerkorde van de verenigde kerk en in de aanvullingen die in de ordinanties zijn en - waar nodig - zullen worden opgenomen, de beslissingsbevoegdheid van de kerkenraden en de confessionele identiteit van de gemeenten die in het bijzonder verbonden zijn met het gereformeerd belijden, duidelijk is gewaarborgd. Er bestaat naar het oordeel van de synode voor deze gemeenten geen reden om de vorming van de verenigde kerk met angst en beven tegemoet te zien. Een gemeente die op dit moment een duidelijke gereformeerde identiteit heeft, behoeft niet te vrezen dat deze eigenheid in de toekomst van buitenaf bedreigd zal worden.

Het verlangen om buiten de verenigde kerk 'hervormd' te kunnen blijven is voor een deel gebaseerd op onzekerheid en onduidelijkheid ten aanzien van de verenigde kerk, maar wordt voor een ander deel ook ingegeven door de realiteit van het kerkelijk leven die het mogelijk maakt om in de ruimte die de kerk geeft, langs elkaar heen te leven. Werd in dit hoofdstuk aangetoond dat de wens om buiten de verenigde kerk 'hervormd te blijven' niet nodig is, in het volgende wordt duidelijk dat deze wens kerkordelijk ook niet ingewilligd kan worden.

Hoofdstuk 3. Kerk en gemeenten

De verhouding tussen kerk en (plaatselijke) gemeenten is in de geschiedenis van het gereformeerd-protestantisme veelvuldig onderwerp van discussie geweest. Ook in deze tijd – nu het Samen op Weg-proces zijn voltooiing nadert – komt deze vraag weer in alle scherpheid aan de orde. De vraag wordt gesteld of de generale synode wel gerechtigd is om besluiten over het samengaan met andere kerken te nemen. Vertegenwoordigt de synode wel alle gemeenten en kan zij, als er een groep gemeenten is die weigert aan de vereniging deel te nemen, voor deze gemeenten wel een rechtsgeldig besluit nemen? Is uiteindelijk het besluit van de kerkenraad van een plaatselijke gemeente niet beslissend?

Deze discussie wordt in verschillende delen van de Nederlandse Hervormde Kerk niet als een academisch debat gevoerd. Sommige kerkenraden hebben (reeds vooruitgrijpend op de vereniging) de vraag aan de gemeentevergadering voorgelegd of de gemeente met de vereniging zal meegaan. Hoewel soms betwijfeld kan worden of aan de gemeenteleden de informatie verstrekt is zoals die in hoofdstuk 2 van dit rapport gegeven is, is het (voorlopige) besluit van deze gemeenten niet voor tweeërlei uitleg vatbaar. Verschillende kerkenraden hebben de generale synode reeds laten weten dat zij bij de vereniging de hervormde kerk zullen voortzetten door zelfstandig en los van de verenigde kerk een hervormde gemeente te blijven. Daarom wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de vraag of een hervormde gemeente zich op deze wijze kan afscheiden van de Nederlandse Hervormde Kerk en los van de NHK kan voortbestaan.

1. Vooropgesteld moet worden dat deze problematiek meer omvat dan alleen de kerkjuridische aspecten. Het verbreken van de band met de kerk waarin men gedoopt is en het geloof heeft gevonden, heeft vooral in pastoraal opzicht verstrekkende gevolgen. Kerkelijke afscheidingen in het verleden hebben laten zien hoezeer gezinnen en families erdoor verscheurd worden, vrienden worden tot tegenstanders, geloofsgenoten raken van elkaar vervreemd, de gemeenschap rond de tafel des Heren wordt verbroken.

In brede lagen van de NHK is men aan deze kerk trouw gebleven vanuit de overtuiging dat breken met de kerk 'niet-hervormd' is en deze opvatting is nog steeds diep geworteld. Maar deze overtuiging werd en wordt bestreden. In het verleden hebben mensen elkaar benaderd om het geweten, 'zij die bleven' stonden onder druk om uit te gaan.

Wanneer wij ingaan op het vraagstuk van afscheiding, richten we ons in de eerste plaats op de ecclesiologische aspecten daarvan. In dat kader zal aandacht besteed worden aan de ecclesiologische uitgangspunten die aan de hervormde kerkorde ten grondslag liggen; de visie op de kerk die deze kerkorde gestempeld heeft, komt aan de orde in paragraaf 2 t/m 4. Niet voorbij gegaan kan worden aan de kerkrechtelijke discussie die daarover in de tijd van de Doleantie is gevoerd (paragraaf 8 t/m 10). Vervolgens wordt ingegaan op de juridische aspecten, dat wil zeggen de vraag naar de kerkrechtelijke positie, in samenhang met de burgerrechtelijke positie (paragraaf 13 t/m 26).

Het confessionele uitgangspunt: de visie op de kerk

2. In het denken over de kerk bij de totstandkoming van de hervormde kerkorde van 1951 heeft antwoord 54 van de Heidelbergse Catechismus een grote rol gespeeld. Daarin is Christus het subject van de gemeentevorming: 'dat de Zoon van God van het begin der wereld tot aan het einde Zich uit de gehele mensheid een gemeente...vergadert, beschermt en in stand houdt'. Daar ligt het confessionele uitgangspunt van de ecclesiologie die ten grondslag ligt aan de hervormde kerkorde.

Vanuit deze inzet bij het werk van Christus werd de nadruk gelegd op de kerk als eenheid, niet alleen plaatselijk maar ook landelijk en zelfs wereldwijd: de kerk als openbaring van het

Lichaam van Christus.

Met de woorden van Ph.J. Hoedemaker: wie uitgaat van een vrijwillige toetreding op grond van een 'accord van kerkgemeenschap' kan spreken van een 'confederatief kerkverband', maar dan bestaat er eigenlijk geen 'kerk' als georganiseerde eenheid van een bepaalde kerkengroep.

'Is het daarentegen altijd en overal Jezus Christus, die Zijne Kerk vergadert, zodat niet alleen de afzonderlijke kerken, maar ook ieder eigenaardig geheel van kerken, in een district of in een... land, als *de openbaring van Zijn Lichaam* kunnen worden beschouwd, dan staan deze kerken niet tot elkander in een 'confederatief' maar in een *organisch* en onoplosbaar verband; dan hebben zij niet alleen een gemeenschappelijke *belijdenis*, maar ook een gemeenschappelijke *kerkregering*; dan komt die regering niet van onderen op door afstand van macht, maar daalt zij van boven af...

Ofschoon het lichaam van Christus zich altijd plaatselijk openbaart... vormen vele kerken te zaam ook een *collectieve eenheid*, die haar uitdrukking vindt in een gemeenschappelijke belijdenis en kerkregering en niet kan worden herleid tot het goedvinden van hen die haar constitueren, maar tot *de geopenbaarde wil van God*'.¹

3. Van de kerk wordt beleden dat Jezus Christus haar vergadert in de eenheid van het ware geloof. Hij alleen is het fundament waarop de gemeente is gebouwd (1 Kor. 3:11). De gemeente is het lichaam van Christus, geroepen de eenheid des Geestes te bewaren door de band des vredes: één Here, één geloof, één doop (Efeze 4:3-5). Op de belijdenis dat Jezus de Christus is, de Zoon van de levende God, is de gemeente gebouwd (Matth. 16:16-18).

In de kerk nemen de belijdenisgeschriften een belangrijke plaats in. Ze geven uitdrukking aan het geloof van de kerk, zoals ze dat in de loop der eeuwen heeft ontvangen en doorgegeven. De kerk hoort daarin een verwoording van het zelfde geloof dat zij belijdt in deze tijd. Daarom zeggen we dat de kerk het geloof belijdt 'in gemeenschap met de belijdenis der vaderen'.

De Nederlandse Hervormde Kerk duidt de belijdenisgeschriften niet aan als de grondslag van de kerk. Het fundament is, zoals gezegd, Jezus Christus. De belijdenisgeschriften functioneren niet als een juridisch statuut, dat met onze handtekening wordt bekrachtigd. Ze hebben hun betekenis als een geestelijk document waarin richting wordt gegeven aan het geloof van de kerk.²

De belijdenisgeschriften hebben dan ook hun plaats in het bredere kader van 'het belijden' van de kerk. Er zit voortgang en beweging in het belijden van de kerk: de kerk belijdt ook in het heden, in verkondiging en kerklied, in getuigenis en dienstbetoon. Dit actuele belijden staat niet los van het klassieke belijden van de kerk. De kerk is gehouden in al haar spreken en handelen 'zich te bewegen in deze weg van het belijden der Kerk' (art. X-4 HKO).

'Daarom moeten wij stellen: er is òf stilstand, dan sluiten wij ons aan bij de vaderen, dan belijden wij zèlf niet, òf wij belijden zelf, maar dan op onze manier, dus ánders. Wij kunnen daarom niet uit zijn op eenvoudige herhaling. Dat ware ontrouw aan de vaderen. Wij zijn pas trouw aan het oude als wij het oude in een nieuwe situatie nieuw zeggen, dus zelf iets zeggen'.³

Daarbij hebben wij - ook als kerk - het ware belijden niet in onze macht. Het is gave en werk van de Geest.

'De Heilige Schrift... dringt tot belijden, dat is: tot een erkennen in de gehoorzaamheid van het geloof van datgene, wat God zegt en doet. Men moet dan ook, in een diep vertrouwen, de Heilige Schrift haar werk laten doen en ook daarom niet op al te menselijke wijze maatregelen beramen, om de belijdenis te laten functioneren' (a.w., blz. 10).

Nieuwe denkbeelden en formuleringen moeten ernstig worden overwogen. 'De belijdenis is wel uit de Heilige Schrift geput, maar daarmee is de Heilige Schrift niet uitgeput. Er kunnen nieuwe dingen

¹ P.J. Hoedemaker, geciteerd bij G.Ph. Scheers, Philippus Jacobus Hoedemaker, Leiden 1989, blz. 202.

² Hoedemaker noemt de belijdenis weliswaar de grondslag waarop de kerk staat of waarmee zij valt. De kerk mag deze belijdenis niet prijs geven. Maar hij wijst de leer van de belijdenis als akkoord van kerkelijke gemeenschap af. 'Wij verwachten heil, niet van een formule, maar van de Kerk die belijdt; niet hééft beleden, niet een rechtsgeldige belijdenis bezit, maar belijdt'. A.w. blz. 206.

³ *Over de belijdenis der kerk en haar handhaving*. Herderlijk schrijven Generale Synode NHK 1961, blz.10. Zie ook *Gemeente-zijn in de mondiale samenleving*. Pastorale Handreiking Generale Synode NHK 1988, blz. 46

uit opkomen' (a.w. blz. 22). Het is de Heilige Geest die voortdurend de weg tot de volle waarheid wijst. De belijdenis van de kerk is nooit volledig. 'Op bepaalde punten is het in de geschiedenis van de kerk tot beslissingen gekomen. Op andere punten niet' (a.w., blz. 23).

Over de moeilijkheden die leertucht met zich meebrengt, merkt het herderlijk schrijven op: 'Men kan er van te voren zeker van zijn, dat de kerk niet alleen terzake van de belijdenis, maar ook terzake van de leertucht in grote gebrekkigheid bezig zal zijn. Dat is echter geen reden om te versagen. Reeds daarom niet, omdat er anderzijds veel aan gelegen is, dat het in de kerk tot grotere eenheid en klaarheid komt terzake van de waarheid en het heil. Het apostolisch evangelie is haar geschonken als de enige weg voor mens en wereld, om voor Gods aangezicht te kunnen bestaan. Door het werk van de Geest zijn op haar weg door de eeuwen beslissingen gevallen, die haar in het leven tot grote steun zijn. De wereld heeft niets zo zeer nodig als het ene en eeuwige evangelie' (a.w. 30).⁴

4. Waar de kerk het als haar roeping verstaat om als Christus-belijdende geloofsgemeenschap te staan in het spanningsveld van waarheid en eenheid, kan in deze visie geen ruimte zijn voor een 'recht van afscheiding'. De Nederlandse Geloofsbelijdenis weet slechts van afscheiding 'van hen die *niet* tot de Kerk behoren' en spreekt van de roeping zich te voegen bij de vergadering van hen die behouden worden 'en zich met haar te verenigen om de eenheid der Kerk te bewaren, door zich te onderwerpen aan haar onderricht en tucht, de hals te buigen onder het juk van Jezus Christus' (art. 28 NGB).⁵

De afscheiding van de kerk is als het ware een 'onmogelijke mogelijkheid', een situatie van 'nood breekt wet': 'zelfs al verzetten de overheden en de bevelen der vorsten zich daartegen en stond er de dood of lijfstraf op'. Wanneer werkelijk de geestelijke nood wordt opgelegd om te moeten breken met de kerk die geen kerk van Christus meer is, is dat een weg van lijden, zoals de opsteller van de Nederlandse Geloofsbelijdenis Guido de Brès aan den lijve heeft ondervonden.

Het 'recht van afscheiding' is te vergelijken met 'het recht van opstand': er kan zich een situatie voordoen dat de overheid om des gewetenswil niet langer kan worden erkend als het wettig gezag. Echter, net zo min als er een in de wet erkend 'recht op revolutie' is, kan er sprake zijn van een kerkordelijk geregeld 'recht op afscheiding'. Wie meent 'om des gewetenswil' de weg van de kerkelijke ongehoorzaamheid te moeten gaan, kan zich dus niet beroepen op kerkelijke rechten.

In zijn proefschrift komt A.J. Bronkhorst tot dezelfde conclusie:

'Natuurlijk, ieder, iedere Kerkenraad, iedere classis behoudt tegenover God zijn eigen verantwoordelijkheid voor wat hij op synodaal gezag al dan niet heeft aanvaard en alles wat op legitieme wijze tegen een onaanvaardbaar besluit kan worden gedaan, behoort te worden aangewend, maar daarmee wordt toch het laatste woord niet bij de plaatselijke gemeente gelegd. Het verzet begint bij het gebed en eindigt bij het martelaarschap, niet bij het kerkrechtelijk schaaakmat zetten der synode.

Wanneer een gemeente meent om des gewetens wille "het kerkverband te moeten verbreken" kan haar besluit voor God volkomen verantwoord zijn, maar in het menselijke vlak zal zij den schijn van revolutie en ongehoorzaamheid moeten aanvaarden en dus moeilijk kunnen verlangen dat deze daad met het behoud der kerkelijke goederen zal worden beloond... Het "wie mij beoordeelt, is de Heer" (1 Kor. 4:4) blijft volledig onaangetast gelden, maar kan niet worden ingebouwd in een kerkrechtelijk stelsel, zonder dat daarmee tot ontbinding te brengen'.⁶

⁴ Zie ook: 'Betekenis, functie en handhaving van de belijdenis', in: Samen op Weg, interim-rapport van de hervormd-gereformeerde werkgroep Samen op Weg, 's-Gravenhage 1972, blz. 21-46.

J.M. Vlijm en H.W. de Knijff (red.), Elkaar Verstaan. Overwegingen na de Verklaring van Overeenstemming van de NHK en de GKN, 's-Gravenhage 1991, blz. 35-77, met bijdragen 'Rond het belijden' van H.B. Weijland, S. Meijers en G. Bos.

⁵ De Afscheiding heeft zichzelf dan ook begrepen als een gerechtvaardigde afscheiding 'van hen die *niet* tot de Kerk behoren'. In 1834 hebben de ondertekenaars van de Acte van Wederkering uitgesproken geen gemeenschap meer te willen hebben met de Nederlandse Hervormde Kerk totdat deze terugkeert tot de waarachtige dienst des Heren, omdat 'het nu meer dan duidelijk is geworden, dat de Nederl. Herv. Kerk niet de ware, maar de valse kerk is' en op grond daarvan verklaard 'dat zij overeenkomstig het ambt aller gelovigen art. 28 zich afscheiden van degene die niet van de kerk zijn' (Ulrum, 13 oktober 1834).

⁶ A.J. Bronkhorst, Schrift en Kerkorde, Een bijdrage tot het onderzoek naar de mogelijkheid van een

5. De gedachte dat een gemeente als zodanig tot een andere kerkgemeenschap kan overgaan of zich van de gemeenschap der Kerk afscheiden, past veelmeer in het ecclesiologisch concept van het congregationalisme. Daarin zijn kenmerkende uitgangspunten onder meer
- dat de gemeente wordt gevormd door haar leden,
  - dat de beslissingsbevoegdheid berust bij de gemeentevergadering,
  - dat de gemeente met haar bezittingen derhalve eigendom van de leden is,
  - dat het kerkverband wordt gevormd door de gemeenten die zich bij haar aansluiten en
  - dat besluiten van meerdere vergaderingen niet bindend zijn voor de gemeenten zonder hun instemming.

De opvatting dat een gemeente (krachtens een besluit van een kerkenraad of van een gemeentevergadering) kan besluiten zich los te maken *van* het kerkverband hangt ten nauwste samen met de visie dat dit kerkverband gebaseerd is op een vrijwillige aansluiting *bij* het kerkverband.

Door dit uitgangspunt krijgt de gemeente de trekken van een seculiere vereniging. Daarin kunnen de leden beslissen over de toekomst van de vereniging of zelfs besluiten de vereniging te ontbinden, waarna het batig saldo conform het bepaalde in de statuten wordt aangewend, meestal door dit te schenken aan een instelling die hetzelfde doel nastreeft, of dit uit te keren aan de leden.

6. Het denken dat ten grondslag ligt aan de hervormde kerkorde gaat uit van de in paragraaf 2 en 4 beschreven verhouding van kerk en gemeente.

De kerkordelijke vormgeving van deze visie op de verhouding van kerk en gemeente wordt gekarakteriseerd als een presbyteriaal-synodale kerkregering:

- de plaatselijke gemeente als gemeenschap die vergaderd wordt rondom Woord en sacramenten neemt daarin een centrale plaats in; de kerkenraad draagt een eigen verantwoordelijkheid en de leden van de gemeente zijn geroepen hun gaven aan te wenden tot vervulling van de opdracht die Christus aan de gemeente geeft.

Daarmee is deze kerkorde echter niet congregationalistisch: het is niet de gemeentevergadering die in alles het laatste woord heeft, terwijl de kerkenraad bindende besluiten van de meerdere vergaderingen niet naast zich kan neerleggen.

- de meerdere vergaderingen van de kerk hebben daarnaast hun eigen verantwoordelijkheid om gestalte te geven aan het kerk-zijn in deze wereld, met bevoegdheden die bindend kunnen zijn voor de gemeenten;

Daarmee is deze kerkorde echter niet episkopaal: de beslissingen worden genomen in gezamenlijk beraad en niet op persoonlijke titel, waarbij de eigen bevoegdheden van kerkenraad en gemeente worden gerespecteerd.

Tot de presbyteriaal-synodale kerkstructuur behoort dat de gemeente deel uitmaakt van de bredere gemeenschap van de kerk. Breder in geografische zin: ze maakt deel uit van de landelijke kerk; breder ook in historische zin. Dat is het waarheidselement in de uitdrukking 'de Vaderlandse Kerk'. Ze is niet slechts actuele gestalte maar tegelijk iets van het verleden: deze gemeente draagt een erfenis met zich mee (een geestelijke en materiële erfenis). Ze is ook iets van de toekomst, want de gemeente is op weg naar de toekomst van Christus.

De gemeente wordt daarom niet slechts beschouwd vanuit haar leden, dat wil zeggen vanuit hen die op dit moment lid van de gemeente zijn: de gemeente is in alle zichtbaarheid tegelijk iets van een historische en mystieke grootheid. Ze maakt deel uit van de kerk die haar weg gaat door de tijd.

De goederen van de gemeente zijn ervoor bestemd het de gemeente mogelijk te maken haar roeping van Christuswege te vervullen door de tijden heen. Daarom kan men niet de goederen, die immers in het algemeen vanuit het verleden zijn ontvangen en die mede voor de toekomst bestemd zijn, ter vrije beschikking laten van hen die het op dit moment niet eens zijn met het beleid van de Nederlandse Hervormde Kerk, die daarom deze kerk de rug willen

---

"Schriftuurlijke Kerkorde", Den Haag 1947, blz. 263.

toekeren en die tevens de goederen aan de hervormde gemeente willen onttrekken om deze voortaan te gebruiken voor het 'van de Nederlandse Hervormde Kerk afgescheiden' kerk-zijn. De goederen zijn niet *van de leden*, die daarover met meerderheid van stemmen kunnen beslissen, ze zijn *van de gemeente* die blijft bestaan als zich een aantal leden (ook als dit een groot aantal of zelfs alle leden zijn) van die gemeente afscheidt. Bij de beslissingen over goederen van de gemeente speelt *de kerk* dan ook een (toezienende) rol. De gemeente is weliswaar eigenaar, maar de kerk als geheel is er mede verantwoordelijk voor dat de goederen niet aan hun bestemming worden onttrokken.

Wie scheidt zich af?

7. In het kader van het Samen op Weg proces wordt de vraag gesteld: maar wie scheidt zich af? Zij die zich bezwaard gevoelen door dit proces, willen zich immers in het geheel niet afscheiden. Integendeel: zij willen de weg van de Nederlandse Hervormde Kerk voortzetten. Als de generale synode zou besluiten tot vereniging met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, is het dan niet de Nederlandse Hervormde Kerk zelf die 'zich afscheidt', die afscheid neemt van haar wortels, die breekt met haar verleden? In deze opvatting zouden de gemeenten die niet mee willen gaan in de vereniging juist moeten worden beschouwd als de wettige voortzetting van de hervormde kerk.

Vanuit het kerkordelijk gezichtspunt moet allereerst worden vastgesteld dat de generale synode de bevoegdheid heeft om (met inachtneming van de daarvoor geldende procedures) een besluit tot vereniging te nemen, terwijl een gemeente op grond van de kerkorde niet de bevoegdheid heeft om een dergelijk synodebesluit naast zich neer te leggen.

Gezien vanuit de kerkorde moet nog een stap verder worden gegaan. De generale synode heeft niet slechts de *bevoegdheid* om een besluit tot vereniging te nemen, ze geeft daarin gestalte aan de *roeping* van de kerk. 'De Nederlandse Hervormde Kerk zoekt hereniging met de andere Kerken, waarmede eenheid of verwantschap bestaat in geloof en kerkorde' (art. XXVI).

Zowel de 'Consensus over het avondmaal' met de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden (1956), als de 'Verklaring van Overeenstemming van de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland' (1984) geven uitdrukking aan dit gevoel.

Wanneer de kerk besluit tot vereniging met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, kan dus niet worden gesproken van afscheiding.

Maar ook als de aanduiding 'zich afscheiden' in overdrachtelijke zin wordt verstaan, moet de gedachte dat de kerk bij de Vereniging van kerken 'afscheid neemt' van haar wortels of breekt met haar verleden, worden afgewezen.

Als de Verenigde Kerk zich verstaat als 'de voortzetting van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden' (art. II-1 VPKN) wordt daar niet alleen de voortzetting in juridische zin bedoeld, al ligt daarop in dit artikel de nadruk.

Met name in het grondleggende artikel I maar ook in het geheel van de kerkorde en in de ordinanties wordt duidelijk dat er sprake is van een historische, confessionele en kerkordelijke continuïteit die veel groter is dan men dikwijls voor waar wil houden: in de Verenigde Kerk wordt de geschiedenis, het reformatorisch belijden en de presbyteriaal-synodale kerkstructuur meegenomen en voortgezet. Van elkaar losgeraakte delen van de zo gebroken vaderlandse kerk komen weer bijeen.

Daarmee wordt niet ontkend dat er bij de Vereniging het nodige verandert. Dat is stellig het geval, in sommige opzichten kan die verandering zelfs ingrijpend zijn. Dat is met de weg van de kerk door de geschiedenis heen gegeven.

In de periode 1574-1578 is de kerk veranderd toen door de overheid de vrijheid van de kerk om

haar eigen kerkelijke wetten op te stellen, werd ingeperkt.⁷ In 1619 veranderde het 'belijdenis bestand' van de kerk, doordat de Dordtse Leerregels daaraan werden toegevoegd. In 1816 is er veel veranderd, toen de kerk niet alleen een andere naam kreeg maar ook een andere structuur en een andere relatie tot het belijden. Ook in 1951 zijn er allerlei veranderingen doorgevoerd die fundamenteel voor het kerk-zijn kunnen worden genoemd. In de loop van de eeuwen is er bovendien sprake geweest van kerkscheuringen (1619, 1834, 1886) en van een kerkvereniging (1946).

Door al deze veranderingen heen is de Gereformeerde Kerk als kerk van de Hervorming in ons land, voortgezet. Zo wil ook de Verenigde Kerk, bij alle veranderingen die deze vereniging met zich meebrengt, een voortzetting zijn van de kerk van de reformatie in ons land.

Kerk en gemeenten - historische excurs

In de tijd van de Doleantie is strijd gevoerd over de vraag :

- * bestaat het kerkverband krachtens vrijwillige aansluiting van de gemeenten, die daarmee dus ook het recht hebben om dit kerkverband te verlaten; of
- * bestaat de kerk uit al de gemeenten die onlosmakelijk tot haar behoren, waardoor een besluit om zich van die kerk los te maken per definitie een onwettig besluit is?

8. Van *gereformeerde zijde* is het eerste standpunt verdedigd en uitgedragen door A.F. de Savornin Lohman en F.L. Rutgers.⁸ Zij beogen een historische en kerkordelijke onderbouwing te geven van de volgende kerkelijke uitgangspunten:

- * de gemeente komt tot stand doordat gelovigen 'in onderling verband treden, zich aaneensluiten' en zo een zichtbare kerk formeren;⁹
- * de plaatselijke kerk is op haar plaats de volledige en eigenlijke kerk, de primaire openbaring van de gemeente van Jezus Christus;
- * de classes en de landelijke kerken ontstaan eerst secundair door federatie van deze lokale kerken.¹⁰

Ook binnen de uit de Doleantie voortgekomen kerken is er oog voor 'het kerkvergaderend werk van Christus' als basis voor het kerk-zijn. Toch wordt in kerkrechtelijke zin in de Doleantie telkens benadrukt dat de aaneensluiting tot een kerkverband '*geheel vrijwillig*, alleen door inwendige drang en uit motieven van geestelijken aard, dus door vrijwillige confederatie der plaatselijke kerken zelve' geschiedt.¹¹

'In kerkrechtelijke zin is de grondslag van het kerkverband de *vrijwillige* toetreding der bijzondere kerken. Hier te lande zijn eerst bijzondere kerken gevormd... en later pas zijn die in een uitwendig kerkverband verenigd, door vrijwillige toetreding; als een kerkenbond'.¹²

In het verlengde daarvan wordt aan de gemeenten een 'recht van Doleantie' toegekend: 'de plaatselijke kerken zijn gerechtigd bij ergerlijk wanbestuur der meerdere vergaderingen zich te

⁷ H.A. Speelman, Calvinijn en de zelfstandigheid van de kerk, Kampen 1994, blz. 199. 'De gereformeerden ... waren bevreesd dat "de Staten des lands ... ons zullen willen meesteren". Voortaan moest de kerkorde ter approbatie aan de overheid worden voorgelegd, die ook bevoegdheden verkreeg met betrekking tot het beroepen van de predikanten en het deelnemen aan de kerkelijke vergaderingen.

⁸ A.F. de Savornin Lohman en F.L. Rutgers, De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijke kerken. Amsterdam 2e druk, 1887.

⁹ Abr. Kuyper, Tractaat van de Reformatie der kerken (1883). Gecit. bij B.A.M. Lutikhuis, Een grensgeval.

Oorsprong en functie van het territoriale beginsel in het gereformeerde kerkrecht, Gorinchem 1992, blz. 97.

¹⁰ Abr. Kuyper, Het Calvinisme (Stone-lezingen), Kampen z.j. 2e druk, blz. 54: 'alle kerken (zijn) gelijk in rang en niet dan *confederatief* in synodaal verband aaneengesloten'.

¹¹ H. Kaajan, De Doleantie en het kerkverband. In: K. Dijk e.a., De Reformatie van '86. Gedenkboek bij het halve-eeuwgetij der Doleantie, Kampen 1936, blz. 197.

¹² Aldus F.L. Rutgers, gecit. bij: H. Kaajan, De Doleantie en haar kerkrechtelijke beginselen, Utrecht 1935, blz. 29. Het 'vrijwillig' mag volgens Rutgers niet verstaan worden als 'vrijblijvend': 'De bijzondere kerk mag nooit op zich zelve blijven staan, daar Gods Woord dat niet wil. En zolang dat Woord regel blijft en de eenparigheid der leer blijft bestaan, moet de uitwendige band ook bewaard blijven' (t.a.p.).

De Gereformeerde Gemeenten staan op het standpunt dat 'een gemeente zich *vrijwillig* heeft aangesloten bij een bepaald kerkverband en ook vrijwillig de uitoefening van een deel van de bevoegdheid van de kerkenraad overdraagt aan de meerdere vergaderingen'. K. de Gier, De Dordtse Kerkorde. Een praktische verklaring, Houten 1989, blz. 195.

verzetten en te breken met een onwaardig en onschriftuurlijk kerkverband, zonder dat zij daarbij het recht op het behoud van hun kerkelijke goederen verliezen'.¹³

De meerdere vergaderingen hebben in deze visie beperkte bevoegdheden: Rutgers stelde, eveneens met een beroep op Voetius, dat een classis of synode niet het recht heeft een kerkenraad af te zetten.

9. Van *hervormde zijde* werd de opvatting dat het kerkverband zozeer berust op vrijwillige aaneensluiting van gemeenten dat de rol van de meerdere vergaderingen slechts secundair is, bestreden door H.G. Kleyn.¹⁴

Hij wijst erop dat in de synode van Emden (1571) een kerkverband inclusief kerkorde werd vastgesteld voor de 'Nederlandse Kerken onder het kruis', ook voor de gemeenten die niet tegenwoordig zijn. Ze worden daarbij ingedeeld in classes (a.w. blz. 38v).

Vervolgens wordt uitvoerig uiteengezet (a.w. blz. 59-102) hoe groot de bevoegdheden van de classische vergaderingen waren, ook daar waar nog geen gemeente bestond. Zolang er ter plaatse nog geen kerkenraad was ingesteld, trad de classis op, de predikanten werden tot het ambt toegelaten en in het ambt bevestigd door de classis. De synode wijst aan de classis een bepaald gebied toe, waarop zij heeft te reformeren. De gemeenten die daaruit ontstaan behoren krachtens de kerkorde tot de classis in wier gebied zij liggen. Er is geen sprake van dat classes slechts ontstaan doordat gemeenten zich vrijwillig aaneensluiten en vrijwillig een gedeelte van hun bevoegdheden aan de classis overdragen (delegeren).¹⁵

Waar het kerkverband niet op vrijwilligheid berust, kan er ook geen sprake van zijn dat een kerkenraad bevoegd is dit verband op te zeggen, er is geen sprake van een legale verbreekbaarheid van het kerkverband (a.w. blz. 20).

Men kan zich wel *als persoon* aan de kerk onttrekken, Kleyn legt sterke nadruk op de vrijheid van de christenmens (a.w., blz. 28). Geen enkel kerkelijk besluit kan als zodanig het geweten binden: wie aan kerkelijke besluiten rechtsgeldigheid ontzegt houdt daarmee niet automatisch op lid van het lichaam van Christus te zijn. Omdat zij niet ophouden leden van het lichaam van Christus te zijn, acht hij het zelfs geoorloofd dat zij zich weer als gemeente van Christus constitueren, al noemt hij deze constitutie de verbreking van het kerkverband (a.w. blz. 26).

Maar terwijl het individuele geweten zich tegen de uitspraken van de kerkelijke vergaderingen kan verzetten, zijn de mindere vergaderingen verplicht de kerkelijke weg te gaan. 'Evenmin als een gemeentelid zich aan de autoriteit van zijn kerkenraad onttrekken mag, al schijnen hem ook diens besluiten verkeerd toe, zolang deze kerkenraad blijft binnen de perken van zijn bevoegdheid, evenmin mag de kerkenraad zich onttrekken aan het gezag der meerdere vergaderingen.' (a.w., blz. 27). Hij bestrijdt de opvatting dat het kerkverband (in de organisatie van 1816/52 of van de Dordtse Kerkorde) zo weinig bindend is dat iedere plaatselijke kerk zich ten allen tijde kan onttrekken aan dit verband, met behoud van de goederen (a.w., blz. 109-113, 137-139).

Zo verweert Kleyn zich enerzijds tegen het verwijt dat hij in het voetspoor van Rome de kerk laat heersen over het geweten en anderzijds tegen de congregationalistische opvatting dat elke gemeente haar eigen weg kan bepalen omdat ze ten diepste autonoom is.

¹³ M. Bouwman, *Tweeërlei Kerkrecht*. Het zoogenaamde oude kerkrecht noch oud, noch gereformeerd. Amsterdam 1944, blz. 42. Men beriep zich daarbij o.m. op Voetius, a.w. blz. 45. Zie over dit beroep op Voetius verder paragraaf 11, noot 21.

¹⁴ H.G. Kleyn, *Algemene Kerk en Plaatselijke Gemeente*. Proeve van historisch onderzoek, Dordrecht 1888, blz. 20.

¹⁵ Zelfs voordat er van een geordend kerkelijk leven in de Nederlanden sprake kon zijn, werd in 1568 in Wezel besloten alle Nederlandse provincies op te delen in classes (art. 1-2). De synode van Emden (1571) bepaalde vervolgens dat 'de classen alle de naastgelegen steden en dorpen onder zich verdelen (zullen), opdat niets verzuimd worde' (art. XLII). Het kernwoord in deze bepalingen is niet het (van onder op) *zich aaneensluiten*, maar het (van boven af) *onder zich verdelen*.

Deze bevoegdheid van de meerdere vergaderingen mag niet worden verstaan als een vorm van 'ongeoorloofd heersen'. Ze staat onder het voorteken van art. 1 van de acta van Emden dat juist elke vorm van hiërarchie afwijst: 'Geen kerk zal over een andere kerk, geen dienaar des Woords, geen ouderling, noch diaken, zal de een over de ander heerschappij voeren, maar een iegelijk zal zich voor alle suspiciën, en aanlokking om te heerschappen wachten'.

Daarbij kan worden aangetekend dat bij de reformatie de geestelijke en kerkelijke goederen niet werden 'meegenomen' door de gemeenten die zich bij de hervorming hadden aangesloten. Deze goederen kwamen onder het gezag van de wereldlijke overheid, die ze voortaan ten goede deed komen aan de gereformeerde Religie.

10. In de processen die rondom de kerkelijke goederen zijn gevoerd heeft de rechter de claim van de Dolerende Kerken op deze goederen steeds afgewezen en bleven de eigendommen toebehoren aan de hervormde gemeente, zelfs waar het besluit zich los te maken uit het synodaal verband met algemene stemmen was genomen (zoals in Reitsum).¹⁶ Een uitvoerige beschrijving van de processen die zijn gevoerd met betrekking tot de kerkelijke goederen in Amsterdam geeft V.H. Rutgers.¹⁷

Directe aanleiding tot de schorsing van 80 kerkenraadsleden in Amsterdam - waar een commissie voor het beheer der kerkelijke goederen door de kerkenraad werd benoemd, en de beheersregeling door de kerkenraad werd vastgesteld - was het besluit op 14 december 1885 van de kerkenraad een artikel in de plaatselijke beheersregeling op te nemen dat de Commissie van beheer de door de gemeente gekozen kerkenraad als enige wettige zou blijven erkennen, ook als deze zou zijn geschorst of afgezet. Het bevoegd gezag kan - zo was de redenering - aan de kerkenraad zijn geestelijke bestuurskwaliteit ontnemen, maar ten aanzien van het beheer blijft de kerkenraad mandataris van de gemeente. Het classicaal bestuur heeft op 4 januari 1886 de 80 voorstemmers voorlopig geschorst, welke beslissing later achtereenvolgens door het provinciaal kerkbestuur, de synodus contracta en (op 1 december 1886) door de volle synode werd bevestigd.

Het besluit van de Amsterdamse kerkenraad 'beoogde het beheer veilig te stellen tegen aanslagen van hogere besturen' en was (aldus V.H. Rutgers, a.w. blz. 172) 'volkomen rechtmatig'. Immers wat de geestelijke zaken betreft stond de kerkenraad binnen het kerkverband, maar wat het beheer van de kerkelijke goederen betreft was zij zelfstandig en niet aan de reglementen onderworpen (a.w. blz. 173).

In de eindbeslissing sprak de synode uit dat 'wanneer de bezwaarden van oordeel zijn, dat de bestaande Kerkorde in strijd is met Gods Woord... niemand hun het persoonlijk recht kan betwisten het aldus door hen veroordeelde Kerkgenootschap te verlaten, maar dat het met de eerste beginselen van eerlijkheid, waarheid en goede trouw in strijd is, van de bevoegdheid, welke de bestaande Kerkorde hun als Kerkenraadsleden geeft, misbruik te maken om die Kerkorde gewelddadig te verbreken en alle wettige regeling eenvoudig ter zijde te stellen' (a.w. blz. 174).

De Kerkenraadsleden zijn uiteindelijk afgezet op grond van 'verstoring van orde en rust en vergrijp in de uitoefening van kerkelijke betrekkingen'. De synode oordeelt in haar eindbeslissing 'dat zeer zeker inbreuk gemaakt wordt op de in de Kerk bestaande wettige orde van zaken, waar een Kerkenraad aan zijn lasthebber beveelt zich aan geen uitspraak van het bevoegde kerkelijke gezag te storen, en getrouw te blijven aan hen, die op een gegeven moment leden des Kerkenraads waren, ook al hebben dezen naar de uitspraak van het bevoegd kerkelijk gezag hunne betrekking verloren, ook al hebben zij zich verzet tegen of zelfs geheel losgemaakt van de kerkorde en van die Reglementen, aan wier bepalingen alleen zij hunne betrekking als kerkenraadsleden te danken hebben' (a.w. blz. 176).

Na de voorlopige schorsing heeft het classicaal bestuur, 'doende wat des kerkenraads was' nieuwe leden van de beheerscommissie benoemd en andere beheersmaatregelen getroffen. Door medewerking van de koster en van de politie kwamen de kerkgebouwen reeds spoedig weer in het bezit van de nieuwe beheerscommissie.

De doleantie heeft in het land tot een groot aantal procedures geleid, volgens Rutgers meestal aangespannen van synodale zijde, waar de dolerenden in het bezit der kerkengoederen waren (a.w. blz. 183). Door een reeks van rechterlijke uitspraken werd duidelijk dat de dolerenden niet in het gelijk werden gesteld.

De dolerenden stelden zich op het standpunt dat 'alleen die Kerken welke zich hielden aan de Belijdenisgeschriften der Kerk en *de wettige, nooit afgeschafte Dordtse Kerkenordering*, de wettige voortzetting waren van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Het sprak dus van zelf, dat allen, aan wie enig beheer over of bezit van goederen, welke aan die kerken behoorden, was *toevertrouwd*, hun mandaat niet *mochten* neerleggen, of aan anderen enig goed *mochten* afgeven, tenzij

¹⁶ J.C. Rullmann, Losgemaakte Kerken. In: K. Dijk e.a., De Reformatie van '86, a.w., blz. 86: 'Niettegenstaande men voorzag, dat men de kerkelijke goederen van het rijke Reitsum zou moeten missen, besloot men eenstemmig: "liever geen goederen, dan langer onder zulk een reglement en bestuur".'

¹⁷ V.H. Rutgers, De Doleantie en de beheersquaestie. In: K. Dijk e.a., De Reformatie van '86, a.w., blz. 160-192.

daartoe veroordeeld door de rechterlijke macht. Hadden zij anders gehandeld, dan zouden zij ontrouw geworden zijn òf aan een hoofdbeginsel der Reformatie òf aan hun verplichtingen als beheerders' (a.w. blz. 185).

De Hoge Raad overwoog in het arrest van 15 Juni 1888 (W.v.h.R 5571) met betrekking tot de vier leden van de Amsterdamse beheerscommissie (a.w. blz. 188) 'dat die Heren dus, door - met kennelijke bedoeling om zich geheel te onttrekken aan het voormelde bestuur van de Nederlandse Hervormde Kerk - leden te worden van een ander Kerkgenootschap dan waarvan zij thans optreden, getoond hebben niet meer te zijn leden van dit laatste, en dus ook niet meer kunnen zijn leden der Commissie, waarvoor zij thans optreden'.

Ontwikkelingen

11. Vastgesteld moet worden dat zich in beide kerken ontwikkelingen hebben voorgedaan waardoor de afstand tussen de hervormde en de gereformeerde opvattingen kleiner is geworden.

Binnen de *Nederlandse Hervormde Kerk* is afstand genomen van de gedachte dat de plaatselijke gemeente slechts een onderafdeling van de landelijke kerk is. In het Algemeen Reglement van 1816 kwam de plaatselijke gemeente zelfs in het geheel niet voor. Daarin werd (in art. 1) slechts gesproken van de (landelijke) kerk en de (individuele) leden. Daarin is verandering gekomen in 1852, maar ook daarvan moet worden gezegd 'dat de idee van de compleetheid der plaatselijke kerken (gemeenten) nog geen ruimte kan krijgen, daar het genootschappelijke begrip "plaatselijke afdeling" van een landelijke Hervormde Kerk nog te zeer domineert'.¹⁸ In de kerkorde van 1951 daarentegen wordt de gemeente niet langer beschouwd als een 'stukje kerk', maar 'als compleet Kerk, omdat zij volledig de sacramenten en het volle geestelijke ambt in haar gebied mag zien functioneren'.¹⁹ In de plaatselijke gemeente klopt het hart van de kerk, waar ze vergaderd wordt rondom het Woord en de sacramenten.

Toch kwam in deze kerkorde de visie op de plaatselijke gemeente niet in mindering op de aandacht voor de landelijke kerk. Het tegenovergestelde is eerder het geval: de gebeurtenissen in de voorafgaande jaren hadden geleerd hoe groot de betekenis van de kerk voor de gemeente kan zijn. Ten tijde van de Tweede Wereldoorlog had de Nederlandse Hervormde Kerk zichzelf hervonden in haar roeping om belijdende kerk in de samenleving te zijn en om voor overheid en volk te getuigen van Gods beloften en geboden. Er was een vernieuwde visie op de kerk geboren

- in haar apostolaire roeping ('als Christus belijdende geloofsgemeenschap gesteld in de wereld', art. VIII-1),
- in haar belijdende gestalte ('in haar verantwoordelijkheid voor het heden en levende in de uit de Schrift geputte belijdenis der vaderen', art. X-3 HKO),
- in haar eschatologische gerichtheid ('zich strekkende naar de toekomst van Jezus Christus', art. X-1),
- in haar oecumenische roeping (als 'openbaring van de ene heilige katholieke of algemene Christelijke Kerk' zoekt ze hereniging met andere Kerken, art. I-1 en XXVI-1).

Juist van deze visie op de landelijke kerk is een krachtige impuls uitgegaan op de plaatselijke gemeente. Zo werd het weer mogelijk om voluit gemeente van Christus te zijn. Doordat de gemeente deelt in de roeping van de kerk, wordt ze ervoor bewaard een in zichzelf besloten gemeenschap te zijn. Daarom heeft de kerkorde van 1951 onverkort vastgehouden aan het uitgangspunt dat de gemeente niet kan bestaan zonder de landelijke kerk waarvan zij deel uitmaakt.

Binnen de *Gereformeerde Kerken in Nederland* zijn de opvattingen over de plaats van het kerkverband en de bevoegdheden van de meerdere vergaderingen op grond van nader historisch onderzoek herzien.²⁰

¹⁸ Th.L. Haitjema, *Nederlands Hervormd Kerkrecht*, Nijkerk 1951, blz. 54.

¹⁹ Th.L. Haitjema, a.w., blz. 124.

²⁰ A.J. Bronkhorst, *Schrift en kerkorde*, a.w., blz. 264. Het beroep van Rutgers op Voetius berustte op een

Van alle kerkelijke vergaderingen, dus ook van de meerdere vergaderingen, wordt in de Gereformeerde kerkorde gezegd dat ze, 'elk naar eigen aard, een kerkelijk gezag (hebben), haar door Christus verleend' (art. 28).²¹

Lag in het denken van Abr. Kuiper over de kerk de volle nadruk op de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente en kon er bovenplaatselijk slechts in oneigenlijke zin van 'kerk' gesproken worden²², H. Bavinck ging bij het beschrijven van het *wezen* der kerk veel meer uit van de *ecclesia universalis* en concludeerde: 'elke plaatselijke kerk is daarom tegelijkertijd een zelfstandige openbaring van het lichaam van Christus en een deel van een groter geheel'.²³

In 1933 werd door de gereformeerde synode van Middelburg een nieuw kerkordeartikel 84 aanvaard, waardoor het kerkverband als vermogensrechtelijke eenheid werd aangeduid en als rechtspersoon bevoegd werd op te treden. In een verklaring van de kerkorde werd daarvoor als kerkrechtelijke grond onder meer genoemd: 'elke plaatselijke kerk is enerzijds zelfstandige en zichtbare openbaring van het éne, geestelijk lichaam van Christus; en anderzijds slechts een deel van het geheel der zichtbare kerk'.²⁴ In de huidige gereformeerde kerkorde luidt artikel 100 lid 1: 'De in een meerdere vergadering bijeenkomende kerken vormen een lichaam dat rechtspersoonlijkheid heeft'.

Art. 121 van deze kerkorde verleent aan meerdere vergaderingen de bevoegdheid in de plaatselijke gemeente in te grijpen in geval van wanbestuur.

Maar al is er in het kerkrecht van de GKN geleidelijk aan meer aandacht gekomen voor de bovenplaatselijke gestalte van de kerk en voor de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen, het zwaartepunt blijft liggen bij de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente.

Op basis van dit alles kon de Verklaring van Overeenstemming van de NHK en de GKN in 1986 tot de conclusie komen: 'In de loop van de geschiedenis is in de NHK het besef nooit verdwenen, dat de landelijke kerk bestaat in haar plaatselijke gemeente. In haar geschiedenis is de GKN tot het inzicht gekomen, dat de huidige tijd ook een duidelijke overkoepelende organisatiestructuur vraagt.... Omdat in beide kerken erkend wordt, dat het geheel en de delen elkaar voortdurend nodig hebben, mag een verschil in accentuering van de twee polen geen motief vormen om het gescheiden bestaan der kerken te continueren'.²⁵

Tweeërlei ecclesiologie?

12. De vraag is gesteld of de visie op de kerk zoals die in het bovenstaande is verwoord, niet als

---

verkeerde interpretatie van laatstgenoemde. Zie M. Bouwman, Voetius en het gezag der Synoden, Amsterdam, 1937. Verg. ook zijn Tweeërlei Kerkrecht, a.w., blz. 46-50.

²¹ Aanvankelijk werd onderstreept dat de kerkelijke macht door Christus *als oorspronkelijke macht* slechts aan de plaatselijke kerk is geschonken en dat er bij de meerdere vergaderingen alleen sprake is van afgeleide en gedelegeerde bevoegdheid. Vergelijk art. 27 van de (verwante) kerkorde van de Christian Reformed Church (United States and Canada) van 1965: 'Each assembly exercises, in keeping with its own character and domain, the ecclesiastical authority entrusted to the church by Christ; the authority of consistories being original, that of major assemblies being delegated'.

²² L.J. Koffeman, Relatief en rekbaar? Bovenplaatselijke facetten van de Kerk bij Abraham Kuiper, Diesrede Kampen 1996, blz. 8-13.

²³ H. Bavinck, Gereformeerde Dogmatiek, 3^e uitgave, Kampen 1918, deel IV, blz. 409. Overigens onderstreept hij in *kerkordelijk opzicht* de autonomie van de plaatselijke gemeenten: 'wij zijn een bond van vrije gereformeerde Kerken - dat vergete men nooit!' . H. Bavinck, Kennis en Leven, Kampen 1922, blz. 77.

²⁴ Joh. Jansen, Korte Verklaring van de Kerkorde, 3^e druk, Kampen 1952, blz. 361. Hij wijst er daar ook op dat het woord 'kerk' in het enkelvoud in de Schrift ook als een eenheid van meerdere plaatselijke kerken voorkomt, dat in verschillende gereformeerde belijdenisgeschriften het woord kerk in het enkelvoud herhaaldelijk een eenheid van meerdere kerken van hetzelfde kerkverband aanduidt, en dat de meest gezaghebbende gereformeerde godgeleerden het woord 'Kerk' in het enkelvoud telkens bezigen voor een groep van kerken, die in het kerkverband verenigd zijn.

J. Ridderbos achtte het echter onjuist bij dit artikel de idee van een algemene kerk ter sprake te brengen. Het ging naar zijn mening over vermogensrechtelijke eenheden, niet over geestelijke eenheid. Zie M. te Velde, Kerkverband en rechtspersoonlijkheid. In: Om de Kerk, afscheidsbundel W. van 't Spijker, Leiden 1997, blz. 176-208, m.n. blz. 193v.

²⁵ J.M. Vlijm en H.W. de Knijff (red.), Elkaar Verstaan, a.w., blz. 173.

achterhaald moet worden beschouwd. Zijn er sinds de invoering van de hervormde kerkorde in 1951 niet belangrijke verschuivingen opgetreden, zowel in het denken over de ecclesiologie (de leer aangaande de kerk) als in de praktijk?

In de synode is de vraag gesteld of het geografisch uitgangspunt van het gemeente-zijn, in feite niet geheel achterhaald is. Eerst door het opnemen in de kerkorde van de deelgemeente (en de buitengewone wijkgemeente) die in feite 'keuze-gemeenten' zijn. En later met name door de invoering van de zogenaamde perforatie-regeling die het mogelijk maakt om als lid ingeschreven te worden in een andere gemeente dan die van de woonplaats.

In deze regelingen wordt inderdaad een uitweg gezocht voor de weerbarstige praktijk van het kerkelijk leven, waarin niet alles kan worden gerealiseerd wat kerkelijk als het meest wenselijk wordt beschouwd.

Daarmee is echter het principiële uitgangspunt niet prijsgegeven. De 'bijstellingen' hebben alle een pastoraal, geen ecclesiologisch motief. Het uitgangspunt van gemeentevorming is en blijft (ook in de Verenigde Kerk) dat elke gemeente haar eigen vastgestelde grenzen heeft en dat alle leden van de kerk die op dat grondgebied wonen in beginsel bij deze gemeente behoren. De mogelijkheid om in een andere gemeente te worden ingeschreven en de realiteit dat er soms meer dan een gemeente op hetzelfde grondgebied bestaat, moet principieel worden gezien als een uitzondering op de regel van het geografisch uitgangspunt.

Het blijkt niet mogelijk te zijn in een tijd waarin het recht van de individuele keuze in de cultuur hoog wordt gewaardeerd, in de kerk helemaal aan de persoonlijke voorkeur van mensen voorbij te gaan. Dat daaraan in bepaalde gevallen wordt tegemoet gekomen betekent echter nog niet dat in de kerk de vrije keuze van de individuele leden de toon aangeeft of alles beslissend is geworden.

Dat er meer ruimte is gekomen voor een eigen vormgeving van het gemeente-zijn en voor de eigen geloofsbeleving, wil nog niet zeggen dat daarmee gekozen is voor een plurale kerk. Er is wel degelijk sprake van een samenhangend geheel, met een gemeenschappelijk belijden en een gemeenschappelijke kerkorde, ook al moet worden erkend dat het gemeenschappelijke door de huidige nadruk op het individuele onder druk komt te staan.

Het blijkt mogelijk om in alle verscheidenheid gezamenlijk iets te zeggen, te belijden en te vieren. De bespreking van de nota's 'Schuilplaats in de wildernis?' (1999) en 'Jezus Christus, onze Heer en Verlosser' (2000) zijn daarvan een voorbeeld.

In de jaren na 1951 heeft de kerk zich herhaaldelijk uitgesproken over de plaats en de roeping van gemeenten en kerk. We noemen hier:

- Wat is er aan de hand met het ambt? (1969)
- Gemeentevormen en gemeenteopbouw (1971)
- Het geheim van de gemeente (1974)
- De gemeente als smidse voor de oecumene (1979)
- Gemeente-zijn in de mondiale samenleving (1988-1)
- Kerk-zijn in een tijd van Godsverduistering (1988-2)
- Kerstening als Kerkewerk (1991)
- Overzicht van het geestelijk leven van gemeenten en kerk (1995).

In deze geschriften komen de vragen naar de vernieuwing van de gemeentestructuren en van de opbouw van de kerk in het algemeen, telkens aan de orde.

De gedachte dat de plaatselijke gemeente slechts onderafdeling van de kerk is, wordt afgewezen (1969: 44). In de plaatselijke gemeente klopt het hart van het kerk-zijn. Daar waar Woord en sacramenten worden bediend en gevierd, daar bij uitstek verwerkelijkt zich de kerk van Jezus Christus (1988-2: 9).

Er worden vragen gesteld bij de exclusief territoriale gemeente (1971: 18). Er is nieuwe aandacht voor het ambt der gelovigen, voor de betrokkenheid van de mondige gemeente (1971: 31). Er wordt gepleit voor para-parochiale differentiatie (1969, 64), voor specialisatie (1971: 94) en differentiatie (1971: 98-103). De mogelijkheid van schaalverandering (schaalvergroting en schaalverkleining!)

wordt ter sprake gebracht (1971: 103-105). Er wordt gesproken over de gemeente als conciliaire gemeenschap (1988-1: 47), met een sterk accent op het onderling beraad (1988-1: 66), op het groeiproces van onderlinge communicatie en het netwerk model vanuit de ecclesiologische impuls van het verbond (1988-1: 75v). Gevraagd wordt of er geen andere vormen moeten worden gevonden, waardoor de gemeente haar dienst - trouw aan haar wezen en opdracht - goed kan vervullen (1971: 10). Door de visitatoren-generaal wordt de betekenis van de gemeente als gemeenschap en als leergemeenschap onderstreept (1995: 31-50).

Maar in dat alles blijft de principiële inzet dezelfde die ten grondslag ligt aan de kerkorde van 1951. Het geheim van Israël en de gemeente ligt in de roeping en de verkiezing: dat ze geroepen zijn om God te kennen, te dienen, zijn naam te belijden en Hem te gehoorzamen (1974: 7-17). Dat berust niet op de keuze van de mens: Israël is volk van God tegen wil en dank, de gemeente 'is geroepen als een vergadering van zondige mensen, die door de verzoening met God in Jezus tot een nieuw leven zijn gewekt' (1974: 13; zie ook 1971: 29-31). 'Zo heeft de gemeente niet zichzelf geconstitueerd, maar zij wordt bijeen vergaderd door het Woord. Het is een kudde die geroepen is door een herder, schapen die de stem van de herder hebben gehoord. De samenhang in de gemeente komt niet voort uit een bepaald saamhorigheidsgevoel, maar Christus is als grond van zijn kerk, ook de samenhang van de gemeente. Het saamhorigheidsgevoel kan deze samenhang alleen maar ondersteunen en onderstrepen' (1974: 48). Er mag geen tegenstelling worden aangebracht tussen de kerk als planting en de kerk als bouwsel. In 1 Kor. 3 komen die twee gedachten naast elkaar voor. Gods werk (de kerk als planting, als akker) staat voorop, daarbij is het menselijk medewerken (de kerk als bouwwerk) echter inbegrepen. In dat alles gaat het om het fundament: Christus. De bouwmeester had een ander kunnen zijn, maar het fundament Christus niet (1988-2: 12).

Als wordt erkend dat in deze tijd het element van vrijwillige aansluiting bij de kerk - mede door de veelheid van kerken - een rol speelt, zozeer dat de vrije keuze bepalend lijkt te zijn, wordt daaraan toegevoegd: 'Maar er is meer en dat meer is beslissend' (1969: 34). De kerk heeft er oog voor dat 'de maatschappelijke en kerkelijke realiteiten het principe in feite al "geperforeerd" hebben' (1971: 80). De vraag wordt gesteld of mensen zich zo 'institutioneel' laten dwingen en of dergelijke dwang evangelisch-pastoraal juist is (1971: 81). Toch blijft ook hier het uitgangspunt: een gemeente kan niet zonder geografische kaders (1971: 80). Al ligt het geografische kader (de wijkgemeente), omdat men daar in de eerste plaats op elkaar aangewezen is, wellicht het meest voor de hand, toch mag dit inzicht niet uitgespeeld worden tegen andere vormen van gemeente-zijn (1974: 45). Concreet wordt de mogelijkheid genoemd dat naast de taken die binnen de primaire grondstructuur van de (wijk)gemeente worden vervuld, andere taken worden overgedragen aan een groter geheel (1971: 94).

Er wordt voor gewaarschuwd de gemeente als instituut en als beweging tegen elkaar uit te spelen (1974: 29-32). Juist in de zichtbare elementen van de gemeente, zoals de kerkgangers en kerkgebouwen, ambtsdragers en organisatie, verkondiging en Heilige Schrift, heeft de gemeente vele eeuwen haar continuïteit gevonden en beleefd (1974: 29). Al het institutaire, dat op zichzelf beschouwd star en onbeweeglijk lijkt, heeft maar één bedoeling: de voortgang van het Evangelie te dienen onder de volkeren en de geslachten. Zonder instituut is er geen kerk, ook geen kerk als beweging. Zonder de kerk als instituut zou niemand weet hebben van Gods liefde in Jezus Christus (1974: 30). In de presbyteriaal synodale structuur van de NHK zijn de ambten dan ook onvervangbaar en niet inwisselbaar. Alles moet gedaan worden om vervluchting van het ambt te voorkomen (1995: 58).

De kerk als instituut verricht deze taak op verschillende niveaus: lokaal, regionaal, nationaal en mondiaal.²⁶ In deze reeks moet het plaatselijke vlak voorop staan: daar staat de kerk als instituut het dichtst bij concrete mensen, daar zal de opbouw van de gemeente geschieden en het instituut het meest zichtbare instrument van de beweging mogen zijn.

Maar ook de regionale organen, de classicale en provinciale vergaderingen kunnen niet worden gemist: ze dienen de opbouw van het kerkelijke leven in breder verband. De generale synode

²⁶ 'In het Nieuwe Testament betekent het enkelvoud 'ekklesia' zowel de plaatselijke gemeente als ook de universele kerk, en een enkele maal wat wij een kerkprovincie zouden noemen (Handelingen 9:31). Op elk niveau is de kerk dus een geheel, een enkelvoud. De plaatselijke gemeente is dus geen 'onderafdeling' en evenmin 'autonoom'; beide uitdrukkingen stammen uit een denken dat aan het Nieuwe Testament vreemd is' (1969: 44).

bundelt de vertegenwoordigers van de gemeenten en classes tot een pluriforme, zij het vaak in zichzelf verdeelde eenheid. Ze vormt een ruimte voor gedachtewisseling, waarin gezocht wordt naar een gemeenschappelijk beleid en belijden. Zij probeert de onderlinge solidariteit tot uitdrukking te brengen en zoekt naar antwoorden op de gecompliceerde vragen waarvoor de gemeente-van-nu zich gesteld weet (1974: 31).

De gemeente van Jezus Christus is meer dan instituut, meer dan een beweging. Het geheim van de gemeente is, dat zij daarin en daar bovenuit een geestelijke werkelijkheid is, dat wil zeggen een schepping van de Heilige Geest (1974: 32).

Als geestelijke gemeenschap heeft de gemeente de landelijke kerk – met inbegrip van een generale synode als landelijk bestuurscentrum - nodig. Als we de feitelijke saamhorigheid als ene Nederlandse Hervormde Kerk zouden loslaten, zouden er alleen los naast elkaar plaatselijke gemeenten bestaan. Daarvoor heeft het gereformeerd protestantisme tot op vandaag niet gekozen, om principiële redenen die ook voor ons zwaar wegen. Een plaatselijke gemeente is wel “kerk”, maar niet “de gehele kerk”. Om waarachtig “kerk” te zijn heeft de plaatselijke gemeente het verband met haar zustergemeenten nodig. De gemeenschap van de kerk als gemeenschap van Christus, gaat de plaatselijke beslotenheid te boven. In dit verband wordt ook de oecumenische roeping van de kerk onderstreept. De Reformatie was immers vanaf het begin niet gericht op de stichting van afzonderlijke kerken, maar juist op vernieuwing en hervorming van de ene kerk van Christus (1988-2: 10).

In de bovengenoemde documenten is de generale synode blijven uitgaan van de ecclesiologische uitgangspunten die ten grondslag hebben gelegen aan de kerkorde van 1951. De overwegingen en voorstellen die in deze rapporten zijn neergelegd hebben dan ook niet geleid tot een fundamentele herziening van de kerkorde, al bleek op onderdelen soms een bijstelling nodig. Al in 1969 werd trouwens geconstateerd dat veel van de 'denk-experimenten', zoals de gewenste veranderingen in de ambtsstructuur werden genoemd, al mogelijk waren binnen het kader van de bestaande bepalingen (1969: 56-65, 92-95).

In de wijzigingen die sinds 1951 zijn aangebracht, zijn de ecclesiologische uitgangspunten niet losgelaten, maar is gezocht die door te vertalen naar de vragen en mogelijkheden waarvoor de kerk in een veranderende samenleving wordt gesteld.

Laat de kerkorde ruimte voor afscheiding?

13. De confessionele en ecclesiologische uitgangspunten klinken door in de bewoordingen van de hervormde kerkorde. De kerkorde heeft alle formuleringen die de gedachte zouden kunnen oproepen dat de kerk en de gemeenten tot stand komen krachtens een kerkelijke of menselijke beslissing, zorgvuldig vermeden.

a. Artikel I HKO luidt:

De Nederlandse Hervormde Kerk, overeenkomstig haar belijdenis openbaring van de ene heilige katholieke of algemene Christelijke Kerk, bestaat uit al de Hervormde gemeenten, waartoe mede worden gerekend de Waalse, Presbyteriaans-Engelse en Schotse gemeenten in Nederland, alsmede de in haar verband opgenomen Nederlandse Hervormde gemeenten buiten Nederland.

De Nederlandse Hervormde Kerk verstaat zich als openbaring en gestalte van de Una Sancta, de Kerk van Christus. Dat is de basis en het uitgangspunt van haar kerk-zijn.

In het verlengde daarvan spreekt de kerkorde dan ook niet van hervormde gemeenten die 'samen de Nederlandse Hervormde Kerk vormen' maar van de Nederlandse Hervormde Kerk die 'bestaat uit al de Hervormde gemeenten'. Een hervormde gemeente maakt deel uit van de Nederlandse Hervormde Kerk niet krachtens een - al dan niet herroepelijk - besluit van de kerkenraad, maar als organisch deel van het grotere geheel, als een lichaamsdeel dat niet los van het lichaam der kerk kan bestaan.

b. Artikel II-1 HKO luidt:

Krachtens het genadeverbond behoren tot een Hervormde gemeente, die rondom Woord en sacramenten wordt vergaderd, en mitsdien tot de Nederlandse Hervormde Kerk, gesteld onder haar

opzicht en gehouden tot dienstbetoon aan elkander en de wereld,
zij, die door openbare belijdenis des geloofs belijdende leden (lidmaten) der Kerk zijn geworden;
zij, wier inlijving in de gemeenschap der Kerk is bekrachtigd door de Heilige Doop; en
zij, die uit Hervormde ouders zijn geboren.

Ook dit artikel over de gemeenten neemt zijn uitgangspunt niet in de persoonlijke beslissing. Niet het *lidmaatschap* staat voorop: ze *behoren tot* de hervormde gemeente, niet krachtens persoonlijke keuze of vrijwillige aansluiting maar krachtens het genadeverbond.

In de formulering van dit artikel illustreren de woorden 'en mitsdien tot de Nederlandse Hervormde Kerk' op een voor de hervormde kerkorde karakteristieke wijze de twee-eenheid van gemeente en Kerk. Men *behoort tot een gemeente*, dat staat voorop. Het is onmogelijk zich buiten de plaatselijke gemeente om, bijvoorbeeld omdat men bezwaren heeft tegen het beleid van de plaatselijke gemeente, bij de generale synode aan te melden als lid van de kerk. Men verkrijgt uitsluitend toegang tot de Nederlandse Hervormde Kerk in de gemeente waar men woont.

Maar de formulering 'en mitsdien tot de Nederlandse Hervormde Kerk' zegt tegelijk dat iedereen die tot een hervormde gemeente behoort daarmee *automatisch behoort tot de Nederlandse Hervormde Kerk*. Het is niet mogelijk het lidmaatschap te beperken tot de plaatselijke gemeente, bijvoorbeeld omdat men bezwaren heeft tegen het landelijk beleid van de kerk.

Wie toetreedt tot de gemeente treedt daarmee toe tot de Nederlandse Hervormde Kerk, en wie breekt met de Nederlandse Hervormde Kerk breekt daarmee met de hervormde gemeente. De tussenweg: breken met de Nederlandse Hervormde Kerk maar tegelijk lid te blijven van de hervormde gemeente, bestaat niet. Die tussenweg bestaat ook niet voor de hervormde gemeente: men maakt als hervormde gemeente deel uit van de Nederlandse Hervormde Kerk of men bestaat niet. Voortbestaan *als gemeente* (onder welke naam dan ook) buiten het verband van de Nederlandse Hervormde Kerk is een onmogelijkheid. Als men breekt met de Nederlandse Hervormde Kerk, breekt men met de gemeente en kan men hoogstens samen met andere christenen een nieuwe gemeente vormen die niet tot de Nederlandse Hervormde Kerk behoort.

14. De commissie Landsman verwoordt dit standpunt in haar brief van 11 februari 1960 aan het moderamen van de Generale Synode met betrekking tot de vraag naar rechtspersoonlijkheid voor kerkelijke provincies en classicale vergaderingen als volgt:

'Onze kerkinrichting berust immers op de typische, haast dialectische, twee-eenheid van Gemeente en Kerk. Deze is zeer zorgvuldig uitgewogen vastgelegd in de constructie en redactie van de kerkorde, met name ook in de artikelen I en V van de Kerkorde.'

De commissie wijst af dat de kerk als volgt zou zijn opgebouwd: de gemeenten vormen een classis, de classes vormen een kerkprovincie, de kerkprovincies vormen de Kerk.

'Op deze twee-eenheid van Gemeente en Kerk heeft de doleantie schipbreuk geleden en in 1951 is het proces van Lunzen-Severijn hierop uiteindelijk eveneens gestrand.

Voor de gemeenten is er een grendel voor het uittreden geschoven en wel in ord. 1-3-6; 15-2-3 en 16-2-5.²⁷ De gemeente kan zich als zodanig niet van de Kerk losmaken. Wel kunnen haar leden uittreden, maar alleen individueel. Als er lokaal geen mensen genoeg meer zijn voor de bezetting van ambten en functies (dus ook voor de bezetting van het besturende orgaan van de rechtspersoon) dan worden deze door en eventueel uit een hogere verdieping van de kerkelijke organisatie op het grondvlak neergelaten. Dit duurt totdat er ter plaatse weer voldoende personeel is, of totdat via grenswijziging of samenvoeging (ord. 2 art. 5 of 6) het grondgebied der gemeente bij een andere is ingedeeld. De gebouwen, goederen en andere rechten der betrokken gemeente blijven dan voor de Hervormde Kerk behouden'.

15. De kerkordelijke stand van zaken in de hervormde kerkorde is als volgt:
a. Een besluit om zich van de Nederlandse Hervormde Kerk los te maken kan slechts op persoonlijke basis worden genomen. Van een dergelijke *persoonlijke* beslissing wordt melding

²⁷ In de huidige kerkorde zijn dat ord. 1-3-6; 15-12-3 en 16-3-6.

gemaakt in ord. 2-1-3:

Allen die bij een gemeente als lid zijn ingeschreven, blijven tot haar behoren, zolang zij niet ... tot een andere kerkgemeenschap overgaan, door een uitdrukkelijke schriftelijke verklaring aan de kerkenraad zich van de gemeenschap der Kerk afscheiden, of bij bijzondere maatregel tot handhaving van de kerkelijke tucht van haar gemeenschap zijn afgesneden.

b. De kerkorde kent deze mogelijkheid *voor een gemeente* niet. Een kerkenraad is niet bevoegd een besluit te nemen over het al dan niet voortzetten van de relatie tot de Nederlandse Hervormde Kerk. Een dergelijk besluit moet worden aangemerkt als onwettig. Het maakt geen verschil of het is genomen na raadpleging of met instemming van de vergadering van lidmaten of van het college van kerkvoogden. Ook deze vergaderingen zijn daartoe niet bevoegd.

De kerkordelijke taken van een kerkenraad zijn opgesomd in ord. 1-2-1, die van een wijkkerkenraad in ord. 2-12-1, die van een centrale kerkenraad in ord. 2-15-1, die van een college van kerkvoogden in ord. 16-1-2.

16. Vanuit de grondgedachte van de Doleantie dat de Kerken (meervoud!) een accoord van belijden en van kerkelijke gemeenschap hebben gesloten waarin men zich heeft samengevoegd tot een kerkverband, heeft een gereformeerde kerkenraad in beginsel wel de mogelijkheid een besluit te nemen met betrekking tot de plaats van de (plaatselijke) kerk in het kerkverband, zoals blijkt uit art. 43 van de gereformeerde kerkorde:

'In belangrijke zaken... met name in zaken waarmee het bestaan van de kerk zelf *of haar plaats in het kerkverband* gemoeid kan zijn, zal de kerkenraad geen besluiten nemen zonder vooraf de gemeente erin gekend en erover gehoord te hebben' [curs. cie KOA].

Terzijde wordt opgemerkt dat de uitdrukking 'kerkverband' typerend is voor de kerken van de afscheiding; de Nederlandse Hervormde Kerk verstaat zichzelf niet als kerkverband, maar als *kerk*.²⁸

17. Voor de Verenigde Kerk is wat betreft de verhouding van kerk en gemeenten gekozen voor de wijze waarop die in de Nederlandse Hervormde Kerk is geregeld. De Verenigde Kerk is een landelijke kerk, die bestaat uit al de gemeenten (art. II-1 VPKN) zoals de Nederlandse Hervormde Kerk bestaat uit al de hervormde gemeenten (art. I-1 HKO).²⁹
In de Verenigde Kerk zal ook de regel gelden dat het voor een gemeente niet mogelijk is om uit te treden.³⁰

Kerk en gemeenten - burgerrechtelijk

18. *Burgerlijk Wetboek, artikel 2 Boek 2*

In artikel 2 Boek 2 Burgerlijk Wetboek (B.W.) is bepaald dat kerkgenootschappen alsmede hun zelfstandige onderdelen en lichamen waarin zij zijn verenigd, rechtspersoonlijkheid bezitten.

Zij worden, aldus lid 2 van dit artikel, geregeerd door hun eigen statuut, voor zover dit niet in strijd is met de wet. Voor hen gelden niet de overige artikelen van titel 1 (Algemene

²⁸ De gereformeerde kerken met hun kerkenraden 'staan weliswaar blijvend in relatie tot elkaar: het kerkverband (een typisch gereformeerde uitdrukking!). Maar het kerkverband is een gemeenschap van van elkaar te onderscheiden kerken... De *hervormde kerkorde* is meer gedacht vanuit de eenheid van de landelijke kerkgemeenschap'. Aldus L.C. van Drimmelen, In: Inleiding tot de studie van het kerkrecht, Kampen 2e druk, blz. 183.

²⁹ Zie voor ecclesiologische overwegingen in het kader van Samen op Weg: *Samen kerk zijn in de nabije toekomst; een hervormd-gereformeerde oriëntatie*. Nota van de werkgroep Kernen van belijden van de Raad van Deputaten Samen op Weg, s-Gravenhage / Kampen 1980.

Over het Ontwerp Kerkorde voor de Verenigde Kerk:

Kerk en Theologie, 44^e jaargang nr. 3 (juli 1993): G. Heitink, *De ekklesiologie van de nieuwe kerkorde*; G.G. de Kruijf, *Een beeld van een kerk*; M.J.G. van der Velden, *Tussen realiteit en toekomst, praktisch-theologische overwegingen bij een kerkorde*.

Theologia Reformata, 36^e jaargang nr. 3 (sept. 1993): W. van 't Spijker, *Reformatie en kerkorde*; P. van den Heuvel, *Op weg naar een verenigde kerk; een tussenbalans*; J. Hoek, *Om de toekomst van de Hervormde Kerk in Nederland*.

³⁰ Kerken en Kerkverband, Deputaten voor de kerkorde GKN, augustus 2000

Bepalingen), zulks met uitzondering van artikel 5 (waarin is bepaald dat een rechtspersoon voor wat betreft het vermogensrecht gelijk staat met een natuurlijk persoon); overeenkomstige toepassing is geoorloofd, voor zover deze is te verenigen met hun statuut en de aard van de onderlinge verhoudingen.

In Asser-Van der Grinten-Maeijer, *De Rechtspersoon*, wordt erop gewezen dat kerkgenootschappen vrij zijn om zelfstandige onderdelen in het leven te roepen.³¹ Deze onderdelen hebben rechtspersoonlijkheid, indien civiele rechtsbevoegdheid beoogd is. Onderdeel kan slechts zijn, hetgeen het kerkgenootschap zelf als onderdeel beschouwt.³² De vragen, of een bepaalde organisatie onderdeel is van een kerkgenootschap en of zij een *zelfstandig* onderdeel is, zijn onderworpen aan het oordeel van de rechter, die marginaal het intern kerkelijk oordeel toetst. De rechter zal hiervoor hebben na te gaan de organieke regels van het kerkgenootschap en de structuur die aan dat onderdeel gegeven is.

19. *Artikel 2:2 BW – Nederlandse Hervormde Kerk*

De Nederlandse Hervormde Kerk en haar plaatselijke gemeenten bezitten vanouds rechtspersoonlijkheid.

Plaatselijk zijn er doorgaans twee rechtspersonen:

- de hervormde gemeente, als rechtspersoon vertegenwoordigd door het college van kerkvoogden, en
- de diaconie, 'een met rechtspersoonlijkheid toegeruste instelling', vertegenwoordigd door het college van diakenen.

'Boven' het grondvlak is er één rechtspersoon: de Nederlandse Hervormde Kerk in haar geheel. De op het 'tussenniveau' opererende ambtelijke vergaderingen (classicale vergaderingen en provinciale kerkvergaderingen) hebben geen rechtspersoonlijkheid.

De Nederlandse Hervormde Kerk is, uitgedrukt in de terminologie van art. 2 Boek 2 B.W. het 'kerkgenootschap', waarin de plaatselijke gemeenten en diaconieën de 'zelfstandige onderdelen' zijn. Het 'eigen statuut', waarover in art. 2 Boek 2 B.W. wordt gesproken, is - voor wat betreft de Nederlandse Hervormde Kerk - de Hervormde Kerkorde (in engere zin) met de ordinanties en de overige daarop gebaseerde regelgeving in de kerk.

20. *Jurisprudentie burgerlijke rechter:*

De burgerlijke rechter heeft zich in een aantal uitspraken uitgelaten over de onderlinge verhouding van de Nederlandse Hervormde Kerk en Hervormde Gemeenten, waarbij met name aan de orde was de vraag naar de bevoegdheid van de synode om de kerkorde vast te stellen c.q. te wijzigen, alsmede de vraag of, en in hoeverre, gemeenten gebonden zijn aan deze regelgeving in de kerk.

In dit verband kan allereerst verwezen worden naar de uitspraak van het Hof 's-Gravenhage van 25 oktober 1951 (Frima c.s./NHK).³³ Als grief tegen de vaststelling van de kerkorde was o.m. aangevoerd dat de generale synode, door de omschrijving van het belijden der Kerk ('in gemeenschap met het belijden der vaderen...' in plaats van 'staande op de bodem der belijdenisgeschriften') handelde in strijd met art. I der Additionele Artikelen aangezien zij daardoor (naar verluid der dagvaarding) 'de belijdenisgeschriften heeft verklaard slechts te zijn de belijdenis der Vaderen en geweigerd heeft deze als belijdenisgeschriften van de Nederlands Hervormde Kerk te erkennen, ze mitsdien als belijdenisgeschriften heeft afgeschaft en slechts een niet nader omschreven "gemeenschap" met deze geschriften heeft willen vaststellen, op grond waarvan het besluit tot vaststelling der Kerkorde [...] is onrechtmatig, ongeldig en onverbindend'. Het Hof overweegt dat de vaststelling van de Kerkorde door de Generale Synode, als het hoogste orgaan van de Kerk, is een besluit van de Nederlandse Hervormde Kerk en 'daarvoor geldt – daar de Nederlandse Hervormde Kerk naar burgerlijk recht is een rechtspersoonlijkheid bezittend zedelijk lichaam o.m. vallende onder de artt. 1690 en volg. B.W. – dat het verbindend is voor hare lidmaten,

³¹ Asser-Van der Grinten-Maeijer, *De rechtspersoon*, 8^e druk 1997, nr. 211/213.

³² Vgl. HR 30 oktober 1987, NJ 1988, 392; zie ook *Rechtspersonen*, Mr. J.B. Huizink, Kluwer-Deventer.

³³ NJ 1951 no. 624

tenzij het besluit indruist tegen het doel van het zedelijk lichaam, de openbare orde of de goede zeden, of oplevert misbruik van bevoegdheid, een en ander behoudens het – in art. 3 van het Algemeen Reglement [...] uitdrukkelijk erkende – recht van de lidmaten, uit het kerkgenootschap te treden'; van een dergelijk 'indruisen' is, aldus het Hof, geen sprake.

Grievens waren ook ingebracht – ingeleid met een betoog betreffende de historische prioriteit van de kerkelijke gemeenten als zelfstandige eenheden – tegen de beslissingen van de Rechtbank inzake de door de Kerk op te leggen financiële verplichtingen en hun sancties (o.m. betreffende de regeling, welke de autorisatie en approbatie van het beroep van predikanten afhankelijk stelt van het voldaan hebben door de betrokken gemeente aan alle bij of krachtens ordinantie vastgestelde financiële verplichtingen). Het Hof overweegt, 'ook hier de gebondenheid der gemeenten en lidmaten der Kerk aan de door deze op reglementaire wijze genomen besluiten vooropstellend', dat het 'in bedoelde regelingen geen misbruik van recht of bevoegdheid gelegen acht'. Het vaststellen van bijzondere sancties, 'buiten de aan het algemene executierecht ontleende middelen', is – aldus het Hof - op zichzelf niet ongeoorloofd en veelal voor een goede functionering der organisatie zelfs onmisbaar. Uiteraard is bij de hantering ook van een goede en billijke regeling misbruik mogelijk, maar dat maakt de regeling zelf niet ongeoorloofd. Het Hof wijst in dit verband op de niet geringe waarborgen tegen misbruik welke zijn gelegen, 'voor wat de financiële verplichtingen betreft, in het feit dat de sanctie slechts geldt verplichtingen, opgelegd bij of krachtens ordinantie, dat is dus krachtens een wilsbesluit van de gehele kerk, ...'.

In dit kader zijn ook de beslissingen van de burgerlijke rechter in de zgn. 'kerkvoogdijkwestie' van belang:

De rechtbank 's-Gravenhage overwoog in het vonnis van 29 november 1995 (r.o. 4.8) dat de Gemeenten weliswaar rechtspersonen zijn, 'maar zij zijn tevens, en niet in de laatste plaats, onderdelen van de Kerk. Bovendien heeft de wetgever [...] de kerkgenootschappen een grote vrijheid gelaten bij de inrichting en het stellen van eigen regels. Naar het oordeel van de rechtbank is daarom de rechtspersoonlijkheid van de onderdelen van een kerkgenootschap vooral van betekenis in het verkeer met derden die niet tot het kerkgenootschap behoren, ... Met de Kerk is de rechtbank van oordeel dat het statuut van haar onderdelen niet in strijd mag zijn met het statuut van de Kerk. Binnen de Kerk is de Generale Synode de hoogste wetgever. Als deze op goede gronden en op regelmatige wijze, zonder in strijd te komen met dwingend recht, de (externe) openbare orde of het statuut van de Kerk, besluit tot wijziging van de kerkorde, zijn de onderdelen van de Kerk gehouden zich daaraan te onderwerpen'.

In deze zin oordeelde ook het gerechtshof te 's-Gravenhage in zijn arrest van 18 september 1997 inzake de beheerskwestie. Het Hof stelt in r.o. 11 van zijn uitspraak voorop dat de (Hervormde) gemeenten als zelfstandige onderdelen van de (Nederlandse Hervormde) Kerk dienen te worden aangemerkt en dat zij uit dien hoofde krachtens artikel 2:2 B.W. in het algemeen [d.w.z. behoudens strijd met de wet of de openbare orde, zie KOA] gebonden zijn aan de op dit artikel gebaseerde of daaruit voortvloeiende regelgeving van de Kerk.

En tenslotte, de jongste beslissing in het (nog lopende) kerkvoogdijproces, het vonnis van de rechtbank 's-Gravenhage van 12 april 2000: De rechtbank overweegt daarin (r.o. 3.13 dat de vraag of de generale synode bevoegd was de aangevochten besluiten te nemen, 'in beginsel dient te worden beantwoord naar het interne statuut van de Kerk'.... Alleen al uit de bevoegdheid van de generale synode om de kerkorde vast te stellen, blijkt dat de 'centrale kerk' gezag kan uitoefenen over de lokale gemeenten. Van een zuiver presbyteriaal stelsel [zoals door de Gemeenten was betoogd; zie KOA] is aldus geen sprake.... Het zelfstandig eigendomsrecht van de Gemeenten is, aldus r.o. 3.14, onlosmakelijk verbonden met hun rechtspersoonlijkheid. 'Die rechtspersoonlijkheid ontleent de Gemeenten aan het zijn van een zelfstandig onderdeel van de Kerk in de zin van artikel 2:2 BW. Het burgerlijk recht geeft echter geen uitsluitend over de vraag wanneer een onderdeel van een kerkgenootschap als zelfstandig dient te worden beschouwd. Daarvoor dient dan ook te worden teruggegrepen op het kerkelijk recht, ofwel het interne statuut van de kerk. De Kerk weersprekt in dit geding niet dat de Gemeenten zelfstandige onderdelen zijn, maar stelt gezien het voorgaande terecht dat zij die zelfstandigheid slechts ontleent aan het zijn van onderdeel van de Kerk. Daarmee is naar het oordeel van de rechtbank gegeven dat zij in beginsel gebonden zijn aan het interne statuut van de Kerk...'

Een hervormde gemeente ontleent haar rechtspersoonlijkheid aan het zijn van 'zelfstandig onderdeel' van het kerkgenootschap, de Nederlandse Hervormde Kerk, zoals hiervoor aangegeven. Daaraan is verbonden dat een hervormde gemeente drager is van rechten en

plichten (waaronder het eigendomsrecht) en bevoegd is aan het rechtsverkeer deel te nemen. Het zijn van zelfstandig onderdeel betekent niet dat een hervormde gemeente geheel vrij is in de uitoefening van haar civielrechtelijke rechten en plichten en daarin geen enkele beperking zou behoeven te accepteren. Zoals hiervoor in paragraaf 18 reeds opgemerkt, worden krachtens artikel 2, lid 2, Boek 2 B.W. de gemeenten evenals de kerk waartoe zij behoren, geregeerd door hun statuut. Voor de hervormde gemeenten houdt dit in dat ze worden geregeerd door de hervormde kerkorde in ruime zin en de op de kerkorde gebaseerde plaatselijke regelingen. In deze kerkorde is voorzien in een toezicht op het beheer van alle kerkelijke goederen, zowel de goederen van de plaatselijke gemeenten als die van de landelijke Kerk.

21. *Jurisprudentie kerkelijke rechter:*

Op 3 december 1998 heeft de generale commissie voor de behandeling van bezwaren en geschillen een beslissing gegeven op een verzoek van 62 hervormde gemeenten, waarin bovengenoemde uitgangspunten worden bevestigd. Daarin is de kerkelijke rechter ingegaan op drie aspecten die hier van belang zijn.

Burgerlijk Wetboek: tegenover de Gemeenten die van oordeel zijn dat zij als 'rechtspersonen door middel van eigen organen de interne structuur kunnen bepalen en een statutenwijziging [i.c. kerkordewijziging, zie paragraaf 19] niet van buiten af, zonder vrijwillige aanvaarding kan worden opgelegd' (r.o. 6.2) stelt de generale commissie dat zij daarmee het doel en de strekking van artikel 2 Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek miskennen.

'Op grond van de omstandigheid dat de Gemeenten hun rechtspersoonlijkheid ontleen aan het zijn van zelfstandige onderdelen van de Kerk, volgt derhalve niet dat de Gemeenten volledig zelfstandig zijn en dat de toepasselijkheid van de regels van de Kerk afhankelijk is gesteld van een aanvaarding door de Gemeenten en haar organen. De Kerkorde heeft juist tot gevolg dat de Gemeenten in een aantal opzichten niet volledig zelfstandig opereren, doch moeten opereren als onderdeel van de Kerk' (r.o. 6.5). Dit betreft niet alleen de bestuurlijke aangelegenheden, maar ook de bepalingen die het beheer van de goederen (dus ook van de fondsen) van de gemeenten betreffen.

Eigendomsrecht: ook het beroep van de Gemeenten op hun eigendomsrecht, zodat de generale synode slechts bevoegdheden kan verkrijgen ten aanzien van de vermogensrechtelijke aangelegenheden van de Gemeenten 'met hun instemming of door een wet in formele zin' (r.o. 6.7) wordt door de generale commissie afgewezen.

'Beheer door de Gemeenten zelf houdt in beheer door de rechtens bevoegde organen van de Gemeenten. Welke organen dat zijn, wordt uitgemaakt door de Kerkorde en de daarmee overeenstemmende uitvoeringsregelingen' (r.o. 6.8). De commissie stelt dat van een hervormde gemeente mag worden verwacht dat zij zich richt naar deze bepalingen van de kerkorde en dat deze bepalingen richtsnoer zullen zijn voor haar handelen jegens de gehele Kerk en al haar onderdelen afzonderlijk.

Het presbyteriaal-synodale stelsel: de visie van de Gemeenten dat het presbyteriaal systeem van de Nederlandse Hervormde Kerk in 1951 heeft geleid tot 'een erkenning van de autonome status van de vrij beheer gemeenten', die slechts met instemming van de plaatselijke kerkvoogdij kon worden gewijzigd (r.o. 6.9), wordt door de generale commissie eveneens verworpen.

De generale synode is binnen het kerkgenootschap bekleed met bevoegdheden 'op grond waarvan zij ook voor de zelfstandige onderdelen van het kerkgenootschap bindende besluiten van Kerkordelijke aard kan nemen en dus ook besluiten tot wijziging en vaststelling van de Kerkorde'.

'De structuur van de Nederlandse Hervormde Kerk is dan ook niet louter presbyteriaal, zoals door de Gemeenten gesteld, maar zij heeft een presbyteriaal-synodale structuur. In die structuur berust trapsgewijs via Kerkenraad en vergadering van de Classis, het hoogste

gezag bij de Generale Synode. Zo kan dan ook de Generale Synode desgewenst beslissingen nemen om tot eenvormigheid te komen inzake het beheer in de Kerk' (r.o. 6.10).

Juridische fusie en splitsing

22. *Burgerlijk Wetboek, art. 309 e.v. en 334a e.v. Boek 2.*

In het Burgerlijk Wetboek zijn regels gegeven voor fusie en splitsing van rechtspersonen.

(Juridische) fusie is de rechtshandeling van twee of meer rechtspersonen waarbij een van deze het vermogen van de andere onder algemene titel verkrijgt of waarbij een nieuwe rechtspersoon die bij deze rechtshandeling door hen samen wordt opgericht, het vermogen onder algemene titel verkrijgt (artikel 309, Boek 2 B.W.).

Bij splitsing wordt onderscheid gemaakt tussen een zuivere splitsing en een afsplitsing. Zuivere splitsing is de rechtshandeling waarbij het vermogen van een rechtspersoon die bij de splitsing ophoudt te bestaan, onder algemene titel overeenkomstig de aan de akte van splitsing gehechte beschrijving wordt verkregen door twee of meer andere rechtspersonen.

Afsplitsing is de rechtshandeling waarbij het vermogen of een deel daarvan van een rechtspersoon die bij de splitsing niet ophoudt te bestaan, onder algemene titel overeenkomstig de aan de akte van splitsing gehechte beschrijving wordt verkregen door een of meer rechtspersonen waarvan tenminste één [...] lidmaatschapsrechten of aandelen in zijn kapitaal toekent aan de leden of aandeelhouders van de splitsende rechtspersoon of waarvan tenminste één bij de splitsing door de splitsende rechtspersonen wordt opgericht (artikel 334a, Boek 2 B.W.).

Bij de parlementaire behandeling van de huidige tekst van artikel 2, Boek 2 B.W. en in de juridische literatuur is aan de orde geweest de vraag of, en op welke wijze, deze wettelijke regelingen van toepassing (kunnen) zijn op kerkelijke rechtspersonen. Bij de beantwoording van deze vraag wordt (veelal) ook verwezen naar de regeling in het statuut van de betrokken rechtspersonen.

Zo wordt in Asser-Van der Grinten- Maeijer, *De Rechtspersoon*, gesteld dat juridische fusie en splitsing van kerkgenootschappen (en hun zelfstandige onderdelen) mogelijk is indien het statuut van de betrokken rechtspersonen zich hiertegen niet verzet.³⁴ Een voorwaarde is, aldus J.B. Huizink, 'dat het statuut van de betrokken kerkgenootschappen niet aan fusie in de weg staat en dat de nodige besluiten door de volgens het statuut bevoegde organen worden genomen. Het resultaat vertoont gelijkenis met de uitkomst van een 'juridische fusie' volgens titel 7 Boek 2, maar de bepalingen van die titel zijn niet rechtstreeks van toepassing'.³⁵

23. *Samenvoeging en vereniging c.q. 'splitsing' – Nederlandse Hervormde Kerk*

In de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk is zowel op plaatselijk niveau als op het niveau van de landelijke kerk voorzien in een vorm van 'fusie':

- ord. 2-6 geeft regels voor de samenvoeging van twee of meer gemeenten tot een nieuwe gemeente; aangegeven wordt dat daarbij ook een regeling getroffen moet worden voor de bezittingen van de gemeenten;
- ord. 20-8, 9 en 17 geven aan op welke wijze een vereniging (eenwording resp. hereniging) van de Nederlandse Hervormde Kerk met andere kerken (i.c. de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden) tot stand gebracht wordt.

Bij de vereniging van de Samen op Weg-kerken is - in kerkrechtelijke zin - sprake van een eenwording (ord. 20-8) en hereniging (ord. 20-9) van de NHK, de GKN en de ELK. In artikel II-1 van de kerkorde voor de verenigde kerk is dan ook alle nadruk gelegd op het feit, dat de verenigde kerk niet nieuw gesticht wordt, maar dat zij de voortzetting is van de drie zich verenigende kerken; drie stromen, de NHK, de GKN en de ELK komen bijeen en gaan samen in één bedding, de verenigde kerk; zo is, aldus de toelichting, de verenigde kerk de gezamenlijke voortzetting, de (rechts)opvolger van de drie kerken.

³⁴ Zie hiervoor o.m.: Asser-Van der Grinten-Maeijer, *De Rechtspersoon*, a.w., nr. 219.

³⁵ Mr. J.B. Huizink, *Rechtspersonen*, Kluwer-Deventer, art.2, aantekening 9.

De vereniging van de Samen op Weg-kerken kan (en zal naar alle waarschijnlijkheid) civielrechtelijk plaatsvinden als een fusie van de kerkgenootschappen, waarbij de vermogens van de drie kerken onder algemene titel overgaan naar de verenigde kerk. Deze is - civielrechtelijk gezien - weliswaar een nieuwe rechtspersoon, maar de eigendomsovergang onder algemene titel brengt mee, aldus M.J.G.C. Raaijmakers 'dat de verkrijgende rechtspersoon niet wordt beschouwd als een derde, doch de positie inneemt van voortzetter van de integrale rechtspositie van zijn voorganger(s), de verdwijnende rechtsperso(n)en'.³⁶,

In de kerkorde is - alleen op *plaatselijk* niveau - voorzien in handelingen (van meerdere vergaderingen) die vergelijkbaar zijn met een zuivere splitsing (ord. 2-4, vorming van nieuwe gemeenten) en met afsplitsing (ord. 2-10a-8, vorming van een buitengewone wijkgemeente met rechtspersoonlijkheid). Het betreft in beide gevallen de vorming van een nieuwe (wijk)gemeente met rechtspersoonlijkheid waarvoor de beslissingsbevoegdheid berust bij het breed moderamen van de classicale vergadering, respectievelijk van de generale synode. Het gaat daarbij alleen om een 'splitsing' van hervormde gemeenten die plaatsvindt binnen het kader van de Nederlandse Hervormde Kerk, niet om een uittreding of scheuring - in welke vorm dan ook - van een hervormde gemeente uit de landelijke Kerk.

24. *Afscheiding*

Een zelfstandig onderdeel zal zich alleen van het kerkgenootschap kunnen losmaken ('afscheiden') als de regeling van dat kerkgenootschap daarvoor ruimte biedt. Bij de beoordeling in een concrete situatie of, en met welke gevolgen, een onderdeel uit het kerkgenootschap waarvan het onderdeel deel uitmaakt, kan uittreden, moet het statuut van de ongedeelde kerk het uitgangspunt zijn.

Er zijn vele voorbeelden van conflicten die geleid hebben tot het uittreden van plaatselijke kerken uit het 'kerkverband' en/of tot scheuring van (plaatselijke) kerken. In de jurisprudentie gaat het daarbij telkens over conflicten in de kring van de gereformeerde kerken.

Zo heeft de burgerlijke rechter - in verband met de 'vrijmaking' - uitspraak moeten doen over de vraag of het de plaatselijke gereformeerde kerken - bij besluit van (de meerderheid van) de kerkenraad - vrij stond zich los te maken uit het synodaal verband. Deze vraag is door de Hoge Raad bevestigend beantwoord, uitgaande van de feitelijke vaststelling van het Hof dat de Kerkorde van de Gereformeerde Kerken toelaat dat een kerk zich om redenen van geloofsovertuiging aan het kerkverband onttrekt.³⁷

De burgerlijke rechter heeft ook uitspraken moeten doen in gevallen van kerkscheuring, waarbij de ene plaatselijke (gereformeerde) kerk uiteenviel in twee kerken. In oudere jurisprudentie wordt aangenomen dat de minderheid uit de oude kerk uittreedt en geen aanspraak kan maken op de goederen van de oorspronkelijke ongedeelde kerk (Houwerzijl); in latere jurisprudentie is beslist dat als gevolg van de scheuring de oude ene (gereformeerde) kerk is gesplitst in twee kerken, waarbij de bezittingen van de oorspronkelijke kerk in mede-eigendom toebehoort aan beide kerken (Katwijk).

De kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk heeft geen bepalingen, op grond waarvan het aan een hervormde gemeente zou zijn toegestaan zich (geheel of gedeeltelijk) los te maken van het geheel der Kerk. Integendeel, blijkens verschillende bepalingen sluit de kerkorde welbewust het uittreden van een hervormde gemeente uit. Een gemeente kan zich als zodanig niet van de kerk losmaken; dit hangt samen met de ecclesiologie die ten grondslag ligt aan de hervormde kerkorde.

Er is - anders dan uit de tijd van de Doleantie - geen jurisprudentie over uittreding van een gemeente uit het kerkverband of van een plaatselijke kerkscheuring in de kring van de NHK. De rechterlijke uitspraken die de NHK en de hervormde gemeenten betreffen, zijn de beslissingen, waarnaar onder paragraaf 10 wordt verwezen.

³⁶ Prof.Mr. M.J.G.C. Raaijmakers, *Rechtspersonen*, Kluwer-Deventer, art. 309, aantekening 7.a.

³⁷ Mr. J.B. Huizink, *Rechtspersonen*, Kluwer-Deventer, art.2, aantekening 8. Vgl. HR 23 juli 1946, NJ 1947,1

Indien het - door het uittreden van een (groot) aantal leden - niet meer mogelijk is de bezetting van de 'organen' van de gemeente te doen plaatsvinden uit de (achterblijvende) lidmaten van de gemeente, dan treden de 'meerdere' vergaderingen der Kerk op, totdat er voor de bezetting van deze organen wel voldoende lidmaten gevonden zijn (eventueel door middel van een grenswijziging) of totdat de desbetreffende gemeente met een andere hervormde gemeente is samengevoegd; de gebouwen, goederen en andere rechten van de hervormde gemeente blijven op deze wijze aan de hervormde gemeente c.q. de hervormde gemeente die na samenvoeging is ontstaan, toebehoren.

Een uittreden van een hervormde gemeente als zodanig uit de Nederlandse Hervormde Kerk is kerkrechtelijk en dientengevolge ook civielrechtelijk niet mogelijk; een hervormde gemeente heeft slechts rechtspersoonlijkheid zolang deze als zelfstandig onderdeel deel uitmaakt van de Nederlandse Hervormde Kerk.

Een uittreden van (een groot aantal van) de leden van een hervormde gemeente laat onverlet dat de gebouwen, goederen en andere rechten eigendom blijven van de rechtspersoon die zelfstandig onderdeel was en is gebleven van de Nederlandse Hervormde Kerk, namelijk de (oorspronkelijke) hervormde gemeente.

25. *Redelijkheid en billijkheid*

Bij de bespreking van de verhouding 'kerk en gemeenten' in het licht van het burgerlijk recht, en in dat kader van de vraag naar 'afscheiding', is ook de vraag gesteld naar een eventuele toetsing op 'redelijkheid en billijkheid'.

Met deze vraag wordt niet aan de orde gesteld dat de kerk - *fatsoenshalve* - op een redelijke en billijke wijze moet omgaan met deze aangelegenheid, maar wordt gevraagd of, en in hoeverre, de *civielrechtelijke* begrippen 'redelijkheid en billijkheid' van toepassing zijn.

Een rechtspersoon en degenen die krachtens de wet en de statuten bij zijn organisatie zijn betrokken, moeten - aldus artikel 8 Boek 2 Burgerlijk Wetboek - zich als zodanig jegens elkander gedragen naar hetgeen door redelijkheid en billijkheid wordt gevorderd. Een tussen hen krachtens wet, gewoonte, statuten, reglementen of besluit geldende regel is niet van toepassing voor zover dit in de gegeven omstandigheden naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid onaanvaardbaar zou zijn.

De vraag, die in dit kader gesteld wordt, is of met een beroep op deze redelijkheid en billijkheid, er - civielrechtelijk gezien - voor hervormde gemeenten, die zich willen losmaken van de NHK, een 'recht op afscheiding' (en medeneming van de gelden en goederen van de gemeente) zou bestaan c.q. kunnen ontstaan.

Voor de beantwoording van deze vraag moet in herinnering worden geroepen wat in artikel 2 Boek 2 Burgerlijk Wetboek ten aanzien van kerkgenootschappen is bepaald (zie paragraaf 18): voor kerkgenootschappen, hun zelfstandige onderdelen en lichamen waarin zij zijn verenigd, gelden - met uitzondering van artikel 5 - *niet* de overige artikelen van titel 1, d.i. het onderdeel van Boek 2 dat algemene bepalingen voor rechtspersonen bevat.

In deze 'algemene bepalingen' zijn regels gegeven ten aanzien van de vereisten voor het ontstaan van rechtspersonen (bij notariële akte), over openbaarmaking van gegevens (door inschrijving in het handelsregister), over interne aansprakelijkheid van bestuurders, over de besluitvorming, nietigheid en vernietigbaarheid van besluiten, over ontbinding van de rechtspersoon, etc. Onder deze algemene bepalingen - die volgens art. 2:2 BW dus *niet* gelden voor kerkgenootschappen, hun zelfstandige onderdelen en lichamen waarin zij zijn verenigd - is ook opgenomen het artikel 8 over 'redelijkheid en billijkheid'.

Voor dit artikel 8 geldt - evenals voor de andere artikelen van titel 1 - dat deze bepaling niet geldt voor kerkelijke rechtspersonen als bedoeld in art. 2:2 BW.

In art. 2:2 BW is wel bepaald dat een overeenkomstige toepassing van de algemene bepalingen, dus ook van art. 2:8 BW, geoorloofd is. Een dergelijk overeenkomstige

toepassing is alleen geoorloofd, voor zover deze is 'te verenigen met hun statuut en de aard der onderlinge verhoudingen'.

Een overeenkomstige toepassing van de 'redelijkheid en billijkheid' is - voor wat de situatie van de NHK betreft - beperkt tot een toepassing, die is te verenigen met de kerkordelijke bepalingen en de aard van de onderlinge verhouding van de (landelijke) kerk en de plaatselijke gemeenten. De gedachte dat met een beroep op de redelijkheid en billijkheid een 'recht op afscheiding' (met medeneming van de gelden en goederen van de gemeente) zou kunnen worden geclaimd en toegestaan, is - zoals uit dit rapport blijkt - in de NHK te verenigen *noch* met het statuut van de kerk *noch* met de aard van de onderlinge verhoudingen.

Hieraan kan worden toegevoegd dat er overigens geen enkele aanleiding is om te veronderstellen dat - als er wel een beroep gedaan zou kunnen worden op redelijkheid en billijkheid - dit wel leidt tot het ontstaan van een dergelijk recht.

26. De organisatorische structuur van de verenigde kerk, zoals deze in de (concept-)kerkorde is vastgelegd, is 'presbyteriaal-synodaal': de landelijke verschijningsvorm heet 'kerk', de plaatselijke verschijningsvorm 'gemeente'. In de verhouding tussen kerk en gemeente is geen hoger en lager. Kerk en gemeenten zijn, aldus de toelichting bij art. II-1, 'twee zijden van één zaak. De gemeente wordt geleid door een kerkenraad; de kerk door een synode. De besluiten van de synode zijn van kracht voor heel de kerk en dus voor alle gemeenten'. In de structuur van de verenigde kerk is sprake van één landelijke kerk (geen kerkverband) met plaatselijke gemeenten. Ook voor de verenigde kerk geldt dat 'Kerk en gemeenten' onlosmakelijk verbonden zijn: zo staat het belijden van de gemeente in het kader van het belijden van de kerk (ord. 1-2), is het - als lid - behoren tot een gemeente onlosmakelijk gekoppeld aan het behoren tot de Verenigde Kerk (art. III-2, ord. 2-6-5), is de generale synode de ambtelijke vergadering voor alle gemeenten tezamen en mitsdien voor de gehele kerk (art. VI-2), enz., enz.

In de verenigde kerk zal 'gelden wat nu ook in de NHK geldt: leden van een plaatselijke gemeente kunnen zich uiteraard laten uitschrijven uit het ledenregister van de NHK/VPKN en van de plaatselijke gemeente, maar zelfs als alle leden van die gemeente dat doen blijven de bezittingen en schulden eigendom van de gemeente als onderdeel van de NHK/VPKN. In civielrechtelijke termen: voor een plaatselijke gemeente van de NHK - en straks van de VPKN - geldt, dat zij een 'zelfstandig onderdeel' van het kerkgenootschap is, resp. zijn zal'.³⁸

Evenals in de hervormde kerkorde, zijn in de kerkorde en ordinanties voor de verenigde kerk enkele bepalingen opgenomen die een waarborg bieden tegen een uittreden van een gemeente uit de verenigde kerk: zo is in ord. 4-4-4 bepaald dat wanneer het aantal ambtsdragers zodanig gedaald is dat het de kerkenraad niet mogelijk is alle in de ordinanties aangegeven taken te verrichten, het breed moderamen van de classicale vergadering bepaalt op welke wijze in dit manco zal worden voorzien; ook heeft de classicale vergadering tot taak erop toe te zien dat de gemeenten haar roeping en taak nakomen (ord. 4-11-1).

De kerkordelijke regelingen in de NHK kennen nog meer waarborgen: zo kan een hervormde gemeente (i.c. het college van kerkvoogden resp. van diakenen *in* overleg met de kerkenraad) niet zonder medewerking van de desbetreffende organen van de kerk overgaan tot het oprichting van een stichting (ord. 1-27-8/9, ord. 16-11 resp. ord. 15-17). Voor het vervreemden van registergoederen alsmede voor een aantal andere beheersdaden is eveneens een voorafgaande goedkeuring van deze organen vereist (ord. 18-17/18).

Een aantal (voormalige vrij beheer) hervormde gemeenten is - eind 1995 - ertoe overgegaan een stichting 'vermogensbeheer' op te richten en heeft (de) goederen van de desbetreffende gemeente aan deze stichting overgedragen, zonder daarvoor de vereiste goedkeuring te hebben gevraagd en verkregen van de provinciale kerkvoogdij-commissie.

De kerkelijke rechter - in een aantal gevallen was dat een provinciale commissie, in andere gevallen de generale commissie voor de behandeling van bezwaren en geschillen - heeft in de

³⁸ 'Kerken en kerkverband', Deputaten voor de Kerkorde GKN, augustus 2000, blz. 1.

jaren daarna de desbetreffende besluiten van de gemeenten vernietigd en de gemeenten opgedragen de oprichting van de stichting(en) en de overdracht van goederen ongedaan te maken (informatienota, juni 1999).

In de ordinanties voor de verenigde kerk is bij aangelegenheden als deze veelal alleen voorzien in een betrokkenheid van de kerk, i.c. het regionale college voor de behandeling van beheerszaken, als de financiële situatie van de gemeente aanleiding geeft tot een bijzondere bemoeienis. Het lijkt noodzakelijk om op dit punt nadere voorzieningen in de ordinanties op te nemen, vergelijkbaar met de regeling die in de NHK geldt.

Hoofdstuk 4. Wat te doen als een breuk onvermijdelijk blijkt?

Het is bijna ondoenlijk en op dit moment niet gewenst om een beleid uit te zetten voor een situatie waarvan de kerk hoopt en bidt dat die zich nooit zal voordoen. Bovendien zullen in een dergelijke situatie de verhoudingen en omstandigheden anders zijn dan nu kan worden voorzien.

Als er dan - op verzoek vanuit de generale synode - toch iets over deze vraag wordt gezegd, is het uitsluitend omdat daarover niet geheel gezwegen kan worden.

Is er meer helderheid te verschaffen over de vraag, wat er gebeurt als er gemeenten of kerkenraden zijn die niet kunnen of willen meegaan op de weg van de kerk tot vereniging en die zich daarom van haar willen losmaken.

Uit het voorgaande is gebleken dat een *gemeente* zich niet kan losmaken of afscheiden van de kerk. Een gemeente kan zich evenmin onttrekken aan besluiten die voor de kerk door de generale synode zijn genomen. Een eventueel kerkenraadsbesluit in die richting is in strijd met de kerkorde en derhalve nietig. Een kerkenraad die bij een dergelijke besluit volhardt, kan niet optreden als wettige kerkenraad van de hervormde gemeente.

Wanneer *kerkenraadsleden* om des gewetenswil menen een besluit van de generale synode tot vereniging met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden niet te kunnen aanvaarden, staat hun geen andere weg open dan het ambt in de Nederlandse Hervormde Kerk neer te leggen.

Wanneer *gemeenteleden* menen niet langer te kunnen behoren tot de Nederlandse Hervormde Kerk als deze zich verenigt met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, is er voor hen - als zij de gemeenschap met de Nederlandse Hervormde Kerk niet kunnen volhouden - slechts de weg van het zich persoonlijk afscheiden van de kerk mogelijk.

Ook wanneer een groot aantal gemeenteleden zich – voor of bij de Vereniging - afscheidt van de Nederlandse Hervormde Kerk blijft de hervormde gemeente (al dan niet verenigd met een andere gemeente van de Verenigde Kerk) bestaan. Aan deze gemeente blijven rechtens alle goederen toebehoren die vanouds haar eigendommen waren en zijn.

Bij elke afscheiding van de gemeente blijven de naam en de archieven (waaronder de ledenregisters, de doop- en lidmatenboeken en het trouwboek) van de gemeente en de naam en de archieven van de diaconie aan de hervormde gemeente resp. de hervormde diaconie toebehoren.

Wanneer een aantal gemeenteleden zich afscheidt en overgaat tot het vormen van een nieuwe gemeente onder een nieuwe naam, moet er ruimte zijn voor een gesprek over de toekomst van degenen die zich van de kerk hebben losgemaakt. Het karakter van zulk een gesprek dient overwegend pastoraal te zijn, maar ook materiële voorzieningen die voor het functioneren van die nieuwe gemeente nodig zijn, kunnen ter sprake komen. Bij dit gesprek dienen de visitatoren te worden ingeschakeld.

Het moet duidelijk zijn dat een dergelijke nieuw gevormde gemeente niet kan gelden als de voortzetting van de hervormde gemeente. Daarom kunnen de naam, de archieven en de registers per definitie niet worden overgedragen. Er is sprake van een breuk met het verleden.

Anderzijds: wanneer het gaat over de goederen van de gemeente, kan het ook aanbeveling verdienen het gesprek daarover wel aan te gaan. Plaatselijke omstandigheden kunnen aanleiding geven om in overleg te treden bijvoorbeeld over het gebruik of bezit van een kerkgebouw, pastorie of verenigingsgebouw.

Een dergelijk gesprek mag in verband met interne spanningen die afscheiding van

gemeenteleden te weeg brengt, niet worden overgelaten aan de plaatselijke gemeente alleen. Hierbij dient de kerk betrokken te zijn in haar meerdere vergaderingen, die zich daarbij kunnen laten bijstaan door daarvoor aangewezen of in te stellen organen.

Terzijde kan worden herinnerd aan de omstandigheid dat bij de invoering van de kerkorde van 1951 voorzieningen zijn getroffen ten behoeve van de overgang van het Algemeen Reglement naar de nieuwe kerkorde. Daarvoor werd in de overgangsbepalingen aan de ambtelijke vergaderingen en de organen der Kerk de bevoegdheid gegeven om binnen het kader van de overgangsbepalingen zelf aanvullende maatregelen te treffen die nodig of gewenst zouden blijken te zijn. Daarbij werd ook voorzien in de instelling van een 'commissie van overgang'.

Bij de overgang van de hervormde kerkorde naar de kerkorde van de Verenigde Kerk zullen eveneens bijzondere voorzieningen getroffen moeten worden. Het is niet ondenkbaar in dat kader uit te werken op welke wijze de kerk bij een gesprek als hierboven bedoeld, betrokken wordt.

Maar ook als er bereidheid is om (als zich een breuk voordoet) in gesprek te gaan over de materiele voorzieningen, dan nog moet niet de gedachte postvatten dat men op deze wijze de hervormde gemeente, laat staan de Nederlandse Hervormde Kerk, zal kunnen voortzetten.

Hoofdstuk 5. Om de eenheid en heelheid van de kerk

Een van de opvallende kenmerken van de Nederlandse Hervormde Kerk is dat zij zowel in haar wezen als in haar doelstelling oecumenisch wil zijn. Er zijn waarschijnlijk maar weinig kerken in de wereld die de oecumene en het zoeken naar eenheid zo prominent in de kerkorde hebben opgenomen. De hervormde kerk wil staan in een oecumenische reformatorische traditie, waarin ernst gemaakt wordt met het helen van de breuken die in het verleden geslagen zijn.

Het oecumenisch perspectief is reeds in de inzet van de kerkorde gefundeerd. Dit blijkt al uit het eerste artikel: de Nederlandse Hervormde Kerk verstaat zich als 'openbaring van de ene heilige katholieke of algemene christelijke kerk'. De kerkorde formuleert niet toevallig zonder voorzetsel: de Nederlandse Hervormde Kerk is openbaring van de katholieke kerk. Daarmee wordt aan de ene kant een kerkbegrip afgewezen waarin de andere kerken slechts als valse kerken gezien kunnen worden. Aan de andere kant wordt met deze formulering een pluralistische ecclesiologie verworpen waarin de kerk gezien wordt als één van de openbaringen van de kerk van Christus (daarmee zou de verdeeldheid theologisch gefundeerd zijn). De inzet is de universele katholieke kerk, die de kerk van Christus is. De hele orde van de kerk staat in het kader van 'de roeping ten aanzien van de eenheid der christelijke kerk' (art. III-1). 'Het zoeken naar eenheid berust niet op het principe van "eendracht maakt macht", - dat is denken van de mens uit – maar vloeit voort uit het belijden dat de kerk van Christus is'.³⁹ Ook het apostolaat van de kerk staat in dit licht: het verband met andere kerken is gericht op gemeenschappelijk getuigen en arbeiden in de wereld (ord. 20-1-2).

'Hervormd denken' is daarom per definitie 'oecumenisch denken'. Het verlangen van velen om 'hervormd te blijven' zou dit als uitgangspunt dienen te hebben. Het wonderlijke is echter dat voor sommigen 'hervormd zijn' juist betekent 'op zichzelf blijven', of anders gezegd: de eigen identiteit bewaren in afscherming naar de ander. 'Hervormd zijn' lijkt voor sommigen in onze kerk juist te staan voor 'niet de weg van de eenheid gaan'. 'Hervormd zijn' krijgt hierdoor steeds meer de betekenis van 'niet-streven naar vereniging van kerken, niet-Samen op Weg gaan'. Daarmee wordt echter een invulling aan het begrip 'hervormd' gegeven die niet in overeenstemming is met datgene waar de Nederlandse Hervormde Kerk sinds de invoering van de kerkorde van 1951 en ten diepste sinds haar oorsprong voor staat: het zoeken naar de eenheid en heelheid van de kerk. Calvijn is ooit een 'homo oecumenicus' genoemd, een 'oecumenisch mens'. Een hervormde is in aansluiting daarbij per definitie op oecumene gericht.

Naar de orde van de kerk is elke ambtelijke vergadering geroepen om de eenheid en de gemeenschap van de kerken te zoeken en te bevorderen. Het wordt uitdrukkelijk genoemd bij de taken van elke kerkenraad (ord. 1-2-1). Ook de meerdere vergaderingen hebben deze opdracht, want 'de Nederlandse Hervormde Kerk zoekt in al haar geledingen bevestiging en versterking van het verband met andere kerken' (ord. 20-1-1). Het behoort daarbij tot de speciale opdrachten van de generale synode om 'gehoor te geven aan de roeping der kerk inzake de eenheid der christelijke kerk' (ord. 1-11-1). De scribe van de synode, c.q. secretaris-generaal van de kerk, heeft de opdracht 'om de oecumene te bevorderen en daarin aandacht te besteden aan met name nieuwe vormen van oecumene'. (functieomschrijving secretaris-generaal)

In artikel XXVI van de kerkorde wordt gesteld dat 'de Nederlandse Hervormde Kerk de hereniging zoekt met de andere kerken, waarmee eenheid of verwantschap bestaat in geloof

³⁹ Zie P. van den Heuvel, *De Hervormde kerkorde, een praktische toelichting*, Zoetermeer 1991, blz. 40v., 347vv.

en kerkorde'. Het Samen op Weg-proces bevindt zich geheel in de lijn van wat de hervormde kerk in haar kerkorde heeft uitgedrukt. De kerk is niet op pragmatische gronden de weg van de vereniging met de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse kerk in het Koninkrijk der Nederlanden opgegaan. 'Samen op Weg' heeft voor de hervormde kerk te maken met haar wezen en haar orde. De kerk wil en kan niet anders kerk zijn dan op deze oecumenische wijze. Het zoeken naar eenheid met andere kerken heeft voor haar te maken met de evangelische opdracht en van daaruit met haar orde. De hervormde kerk heeft het vanwege haar hechte reformatorische verworteling altijd als haar opdracht gezien om – ondanks alle organisatorische moeilijkheden – te blijven streven naar de vereniging van alle reformatorische kerken in Nederland. Daarom wil zij zelfs nu – in een tijd waarin blijkt hoeveel een vereniging van kerken organisatorisch van haar vraagt – nog verder kijken naar hechte samenwerking met de andere gereformeerde kerken in Nederland.

De keerzijde van de oecumenische grondtoon van de kerkorde is echter ook dat de kerk niet alleen weert wat haar belijden weerspreekt, maar ook dat zij met een uiterste krachtsinspanning en volharding de eigen eenheid zal verdedigen en bewaren. Vandaar dat in de vorige hoofdstukken juist dit aspect de volle aandacht kreeg. Een oecumenische kerk wil haar eigen eenheid en heelheid niet opgeven en zal – als het moet – deze eenheid (ook) kerkordelijk zoeken te handhaven. Zo min de kerk de eenheid wil uitspelen tegen de waarheid, net zo min zal zij de heelheid van de kerk opgeven voor een haar vreemde congregationalistische visie. De ruimte in de hervormde kerk behoort tot de kenmerken van haar kerkzijn (zie hoofdstuk 1 en 2). Die ruimte is er echter niet om - na een lange weg van zorgvuldige kerkelijke besluitvorming - uiteindelijk de eigen eenheid en heelheid op te geven.

Als de kerk het idee zou hebben niet tot het uiterste te zijn gegaan om de identiteit van hen die bezwaren hebben tegen het Samen op Weg-proces te waarborgen, zou zij nooit zo sterk de kerkordelijke eenheid van de Nederlandse Hervormde Kerk hebben durven benadrukken. De kerk voelt zich staan tussen de (kerkordelijke) opdracht tot vereniging met andere kerken en het waarborgen van de identiteit van die gemeenten, die hiertegen vooralsnog bezwaren hebben. De kerk is beide wegen gegaan en de synode heeft terecht met beide aspecten tot het uiterste rekening gehouden. In de geschiedenis van de Nederlandse Hervormde Kerk in de 19e en 20e eeuw is nog nooit zoveel kerkordelijk ruimte geboden aan de gemeenten die zich zeer uitdrukkelijk gebonden hebben aan de gereformeerde belijdenis als nu gebeurd is in het Samen op Weg-proces. In de verenigde kerk zullen deze gemeenten niet minder ruimte krijgen dan zij in de Nederlandse Hervormde Kerk gehad hebben.

Er is voor de verenigde kerk een kerkmodel ontwikkeld dat zoveel ruimte aan de plaatselijke gemeenten geeft, dat het – hervormd gezien – tegen de grens van het mogelijke is komen te liggen. De verenigde kerk zal in haar synode en in haar dienstverlenende organisatie duidelijk één zijn. Op plaatselijk vlak zal die eenheid op veel plaatsen zich niet eenduidig manifesteren. Gezien de huidige situatie lijkt het erop dat in bepaalde plaatsen nog lange tijd een hervormde gemeente, een gereformeerde kerk of een lutherse gemeente zullen blijven bestaan. Soms zullen die gemeenten er wellicht zijn naast een verenigde gemeente. Als pastorale oplossing zal op plaatselijk vlak de vereniging van de kerken niet verder komen dan deze vorm. Deze oplossing heeft de triosynode uiteindelijk gekozen om een zo'n groot mogelijk draagvlak te verwerven voor de eenheid als kerk.

Met dit geschrift hopen wij aangegeven te hebben hoe groot de ruimte is, maar ook waar de grenzen liggen. Het is onze vaste overtuiging dat er ruimte is gemaakt en dat daarbinnen de weg naar verdere eenheid gegaan kan worden.